

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση

Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

Πάτρα, Ιούλιος 2022 / Τεύχος 16
Εκδότης: Παντελής Γεωργογιάννης
ISSN: 2459-2862

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση
με κριτές

**Πολιτικές
και
Κοινωνικές Επιστήμες**

Τεύχος 16

Πάτρα, Ιούλιος 2022

Title: Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

ISSN: 2459-2862

σ.σ. 37 σχήμα 17,5 X 25 εκ.

Εκδότης:

Παντελής Γεωργογιάννης
Αντ. Οικονόμου 8, 26504 - Αγ. Βασίλειος, Πάτρα Αχαΐας
Tel/Fax: 2613019948
website: <http://politika.inpatra.gr>
email: politika@inpatra.gr

Γραμματεία:

Σκούρα Ειρήνη, Φιλολόγος, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών με ειδίκευση στη Γλωσσολογία
Λουκοπούλου Αγγελική, Φιλολόγος, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια ΕΑΠ στις επιστήμες της αγωγής
Καρβέλη Ευγενία, Φιλολόγος, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών με ειδίκευση στις Κλασικές Σπουδές

Copyright ©:

Παντελής Γεωργογιάννης
Απαγορεύεται η μερική ή ολική αναδημοσίευση του έργου αυτού, καθώς και η αναπαραγωγή του με οποιοδήποτε άλλο μέσο, χωρίς σχετική άδεια του κατόχου του Copyright.

Πολιτική δημοσίευσης άρθρων:

Η Διεθνής Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση *«Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες»* δημοσιεύει άρθρα τα οποία έχουν υποστεί διαδικασία τυφλής κρίσης. Ωστόσο, οι απόψεις που εκφράζονται σε κάθε άρθρο απηχούν εκείνες των συγγραφέων και δεν είναι απαραίτητως αποδεκτές από την Συντακτική Επιτροπή.

Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

Περιοδική έκδοση
Για την επιλογή της ύλης εφαρμόζεται το σύστημα της τυφλής κρίσης

Διευθυντής σύνταξης

Γεωργογιάννης Παντελής, τ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Συντακτική Επιτροπή

Κεδράκα Κατερίνα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Τμήματος Μοριακής Βιολογίας και Γενετικής Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης
Παναγιωτόπουλος Δημήτρης, Καθηγητής Αθλητικού Δικαίου ΤΕΦΑΑ Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Πανταζής Σπύρος, Ομότιμος Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Επιστημονική Επιτροπή

Αλεξιάς Γιώργος, Καθηγητής Κοινωνιολογίας της Υγείας και του Σώματος Τμήματος Ψυχολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών
Αναστασιάδου Σοφία, Καθηγήτρια Στατιστικής και Εκπαιδευτικής Έρευνας Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας
Baros Wassilios, Professur für Bildungsforschung, Universität Salzburg
Γαλανάκη Ευαγγελία, Καθηγήτρια Αναπτυξιακής Ψυχολογίας Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Γεωργίου Θεόδωρος, Καθηγητής Τμήματος Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης
Ηλιοφότου-Μένον Μαρία, Καθηγήτρια Εκπαιδευτικής ηγεσίας και Οικονομικών της Εκπαίδευσης Τμήματος Επιστημών της Αγωγής Πανεπιστημίου Κύπρου
Κουζής Γιάννης, Καθηγητής Εργασιακών Σχέσεων Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής, Κοσμήτορας Σχολής Πολιτικών Επιστημών Παντείου Πανεπιστημίου
Παιονίδης Φιλίμων, Καθηγητής Τμήματος Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
Παπαδάκη Πολυξένη, Καθηγήτρια Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης Παντείου Πανεπιστημίου

Παπαρίζος Αντώνης, Καθηγητής Κοινωνιολογίας της Θρησκείας Τμήματος Κοινωνιολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών
Πλειός Γιώργος, Καθηγητής, Πρόεδρος του Τμήματος Επικοινωνίας και ΜΜΕ της Σχολής Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Πρόεδρος της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας, Μέλος του ΔΣ του ΕΣΡ
Σαραφίδου Γιασεμή-Όλγα, Καθηγήτρια Στατιστικής-Μεθοδολογίας Ποσοτικής και Ποιοτικής έρευνας Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Παν/μίου Θεσσαλίας
Ασημάκη-Δημακοπούλου Άννη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Πατρών
Θάνος Θεόδωρος, Αναπληρωτής Καθηγητής Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
Καλεράντε Ευαγγελία, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Εκπαιδευτικής Πολιτικής Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας
Καμτσιδου Ιφιγένεια, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Συνταγματικού Δικαίου Νομικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Μέλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων του Συμβουλίου της Ευρώπης (CPT)
Οικονόμου Λεωνίδας, Αναπληρωτής Καθηγητής Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών
Τουντασάκη Ειρήνη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών
Διαμαντοπούλου Ευαγγελία, Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήματος Επικοινωνίας και Μ.Μ.Ε. Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Κωσταρέλλα Ιωάννα, Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήματος Δημοσιογραφίας και ΜΜΕ Σχολής Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
Μακρής Σπύρος, Επίκουρος Καθηγητής Πολιτικής Θεωρίας Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Επιστημών Πανεπιστημίου Μακεδονίας
Μαυρίδης Ηρακλής, Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής Παντείου Πανεπιστημίου
Μουζακίτης Άγγελος, Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Κοινωνιολογίας Παν/μίου Κρήτης
Ξανθόπουλος Χρήστος, Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνικής θεωρίας της γνώσης Παντείου Πανεπιστημίου
Πρόντζας Δημήτρης, Επίκουρος Καθηγητής Διαφθοράς του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών
Σαββάκης Μάνος, Επίκουρος Καθηγητής Μικροκοινωνιολογίας Τμήματος Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Αιγαίου
Τσαϊρίδης Χαράλαμπος, Επίκουρος Καθηγητής Στατιστικής Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης
Μενελάου Νίκη, Λέκτορας Δημοσιογραφίας Πανεπιστημίου Frederick Κύπρου
Σταυρόπουλος Αναστάσιος, Δρ. Τμήματος Μέσων Επικοινωνίας και Πολιτισμού της Σχολής Διεθνών Σπουδών Επικοινωνίας και Πολιτισμού Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Η Συντακτική Επιτροπή δεν φέρει ευθύνη για το περιεχόμενο και τη γλωσσική μορφή των άρθρων που δημοσιεύονται. Η ευθύνη αυτή ανήκει αποκλειστικά στους συγγραφείς των άρθρων.

Περιεχόμενα

**Καλές πρακτικές εκμάθησης/επιμόρφωσης του κώδικα Braille
από βλέποντες εκπαιδευτικούς μέσα από τη χρήση λογισμικού** 7

Αγγέλης Αλέξανδρος - Στύλιος Χρυσόστομος - Γεωργοπούλου Σταυρούλα

Επικοινωνία, Λόγος και Σολιψισμός στη σκέψη του John Locke 25

Αλεξιάδου Αναστασία – Σοφία

Αγγέλης Αλέξανδρος
Στύλιος Χρυσόστομος
Γεωργοπούλου Σταυρούλα

**Καλές πρακτικές εκμάθησης/επιμόρφωσης
του κώδικα Braille από βλέποντες
εκπαιδευτικούς μέσα από τη χρήση
λογισμικού**

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία εξετάζεται η αξιοπιστία του ερωτηματολογίου για τη χρησιμότητα και αποτελεσματικότητα ενός νέου λογισμικού με το οποίο μετατρέπεται ή ελληνική και αγγλική γραφή σε κώδικα Braille, βοηθώντας τους εκπαιδευτικούς στην ανάγνωση και τη γραφή. Σκοπός της έρευνας είναι να διερευνήσει και να καταγράψει τις απόψεις των εκπαιδευτικών, έπειτα από τη χρήση του λογισμικού της «*Μεταγραφής και της Εκμάθησης της Ελληνικής και Αγγλικής γραφής σε κώδικα Braille*». Αυτό στο οποίο εστιάζει κυρίως, είναι αν πράγματι η χρήση ενός νέου λογισμικού, σε συνδυασμό με την καινοτομία που παρέχει σε ένα νέο απτικό σύστημα και τη δυνατότητα διασύνδεσης με άλλα πληροφοριακά συστήματα. Στην έρευνα χρησιμοποιήθηκε ερωτηματολόγιο ικανοποίησης από τεχνολογίες και προσαρμόστηκε στις ανάγκες της παρούσας, δεδομένης της απουσίας συγκεκριμένου ερωτηματολογίου για τέτοιου είδους διερεύνηση. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η μεγάλη πλειοψηφία των ερωτηθέντων θεωρεί πως το λογισμικό μπορεί να βοηθήσει τους εκπαιδευτικούς να εκπαιδεύουν πιο γρήγορα.

Λέξεις-κλειδιά: Μεταγλώττιση, μεταγραφή, λογισμικά εκμάθησης Braille, τύφλωση, ταυτόχρονη πληκτρολόγηση, υποστηρικτικές τεχνολογίες.

Good practices for learning / training the braille code from supervising teachers through the use of software.

Abstract

The present paper examines the usefulness and effectiveness of a new software that converts both Greek and English writing into Braille code and vice versa (including Ancient Greek), assisting teachers in reading and writing. The purpose of the research is to investigate and record the views of teachers, after using the software of “Translating and Learning Greek and English writing in Braille”. What it mainly focuses on is whether the use of new software, combined with the innovation it provides in a new tactile system and the ability to interface with other information systems. The research used a technology satisfaction questionnaire, which was adapted to the needs of the present study, given the fact of absence of a specific questionnaire for this type of survey. The results showed that the vast majority of respondents believe that software can help teachers learn faster.

Keywords: Compilation, transcription, Braille learning software, blinding, simultaneous typing, supportive technologies

1. Εισαγωγή

Το λογισμικό “Μεταγραφή-Εκμάθηση της Ελληνικής και Αγγλικής γραφής σε κώδικα Braille” βοηθά τους χειριστές του στη διαδικασία μετατροπής οποιουδήποτε κειμένου Ελληνικής γραφής είτε είναι μονοτονικό είτε πολυτονικό, σε κώδικα Braille. Οι χειριστές μπορούν να εκτυπώσουν τα μεταγραμμένα κείμενα Braille σε ειδικές γραφομηχανές. Επίσης, δίνεται η δυνατότητα να πληκτρολογεί ο χειριστής συνδυασμούς Braille και το πρόγραμμα να εμφανίζει Ελληνικά. Τα λογισμικά “Μεταγραφής-Εκμάθησης της Ελληνικής και Αγγλικής γραφής σε κώδικα Braille”, μπορούν να αποτελέσουν ένα πολύ ισχυρό μέσο εκπαίδευσης, στην προσπάθεια ταχύτερης επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών. Αιτιολογείται η επιλογή του θέματος και παρουσιάζεται η δομή της εργασίας.

Αυτό ακριβώς εξερευνά και η παρούσα εργασία, η οποία στο πρώτο της κεφάλαιο εισάγει τον αναγνώστη σε πληροφορίες οι οποίες σχετίζονται με μια συνοπτική παρουσίαση του προβλήματος που πραγματεύεται η έρευνα. Στο δεύτερο κεφάλαιο ο αναγνώστης πληροφορείται για τη γραφή Braille αλλά και θεωρητικές προσεγγίσεις για το συγκεκριμένο θέμα, που αιτιολογείται και η επιλογή του θέματος οι υποθέσεις και τα ερευνητικά ερωτήματα. Στο

τρίτο κεφάλαιο της εργασίας πραγματοποιείται εισαγωγή του αναγνώστη στη Μεθοδολογία της έρευνας, το δείγμα και τα ερευνητικά εργαλεία. Στο τέταρτο κεφάλαιο πραγματοποιείται εισαγωγή του αναγνώστη στα αποτελέσματα της έρευνας. Στο πέμπτο κεφάλαιο συζήτηση για τα συμπεράσματα και τις προτάσεις. Στο έκτο και τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι περιορισμοί με σημαντικές επισημάνσεις. Τέλος ακολουθεί ελληνική και ξένη βιβλιογραφία

2. Θεωρία

Το σύστημα Braille, αποτελεί ένα απτικό (χρησιμοποιεί την αφή) σύστημα ανάγνωσης και γραφής, προοριζόμενο για άτομα με προβλήματα όρασης. Αποτελείται από ένα σύνολο ανάγλυφων κουκκίδων (τελείες οι οποίες μπορούν να ψηλαφηθούν σχετικά εύκολα) και αντικαθιστούν τα γράμματα της αλφαβήτου. Το σύστημα έλαβε το όνομά του από τον Louis Braille, ο οποίος το δημιούργησε και βάση του συστήματος αποτελεί το «εξάστιγμο» κώδικα, δηλαδή έξι ανάγλυφες κουκκίδες, τοποθετούνται σε δυο στήλες, ανά τρεις. Με τις έξι αυτές κουκκίδες μπορούν να σχηματιστούν συνολικά εξήντα τρεις συνδυασμοί¹

Η διδασκαλία της ανάγνωσης μέσω της Braille μπορεί να γίνει αποτελεσματικά με τη χρήση των νέων τεχνολογιών και πιο συγκεκριμένα μέσα από προγράμματα που στηρίζονται στον υπολογιστή και στοχεύουν στην αντιστοιχία ανάμεσα στους χαρακτήρες της Braille και στα γράμματα της ομιλούσας γλώσσας². Ανάμεσα σε διάφορες μελέτες^{3,4,5}, ορισμένες έχουν ως αντικείμενο το πόσο η διδασκαλία στο πεδίο της ανάγνωσης θα πρέπει να εκκινεί από μεμονωμένα γράμματα ή με ολόκληρες λέξεις. Έχει βρεθεί για παράδειγμα, ότι στη μάθηση της ανάγνωσης της Braille, πρέπει να δίνεται μεγαλύτερη προτεραιότητα στη μάθηση ολόκληρων των λέξεων και λιγότερο σε αυτή των επιμέρους συμβόλων⁶.

Σημαντική ήταν επίσης και η συνεισφορά της μεθόδου Lippincott, η οποία επικεντρώνεται συνήθως στην προσέγγιση μέσω φωνολογίας. Τέλος, οι⁷ σε μια έρευνά τους σε εκπαιδευτικούς σχολείων, κατέληξαν στο συμπέρασμα

1 Ganesh, S., Sethi, S., Srivastav, S., Chaudhary, A. & Arora, P. (2013). Impact of low vision rehabilitation on functional vision performance of visual impairment. *Oman Journal of Ophthalmology*, 6 (3): 170-174.

2 Scheithauer, M.C. & Tiger, J.H. (2012). A computed-based program to teach Braille reading to sighted individuals. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 45 (2): 315-327.

3 Barlow-Brown, F. & Connelly, V. (2002). The role of letter knowledge and phonological awareness in young Braille readers. *Journal of Research in Reading*, 25 (3): 259-270.

4 Crawford, S. (2009). *Braille analysis of phonemes, graphemes, onset & rimes and words in young children and adults* (Doctoral Studies Completed Theses-2009 Archive). Sydney, AU: University of Sydney Publications.

5 Emerson, R.W., Holbrook, M.C. & d' Andrea, F.M. (2009). Acquisition of Literacy Skills by young children who are blind: Results from the ABC Braille Study. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 103 (10): 610-624. <https://doi.org/10.1177/0145482X0910301005>

6 Argyropoulos, V.S. & Martos, A.C. (2006). Braille literacy skills: An analysis of the concept of spelling. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 100 (11): 676-686.

7 Lowenfeld, B., Abel, C.L. & Hatlen, P.H. (1969). *Blind children learn to read*. Springfield: Charles C. Thomas.

ότι τα 2/3 αυτών των εκπαιδευτικών έκαναν χρήση της μεθόδου διδασκαλίας της ανάγνωσης του αλφαβήτου με την εκμάθηση ολόκληρων λέξεων, την ίδια στιγμή που μόνο το 1/3 είχαν υιοθετήσει τη μέθοδο εκμάθησης των χαρακτήρων του. Υπήρξαν αρκετοί εκπαιδευτικοί πάντως, οι οποίοι υιοθέτησαν αρχικά τη μέθοδο εκμάθησης-ανάγνωσης μέσω γραμμάτων και συνέχισαν με τη μέθοδο εκμάθησης των λέξεων. Ένας λόγος για αυτή την αλλαγή, ήταν το γεγονός ότι αυτή η μέθοδος εφαρμοζόταν και στην περίπτωση των βλεπόντων μαθητών.

Σύμφωνα με τους Barlow-Brown & Connolly (2002), οι μη βλέποντες μαθητές που δεν έχουν αναπτύξει γνώση των γραπτών γραμμάτων ή των γραπτών λέξεων, δεν έχουν την ικανότητα να αναπτύξουν τη φωνολογική δεξιότητα, ενώ τα παιδιά που έχουν αναπτύξει τη γνώση για τα γραπτά γράμματα αλλά όχι για τις γραπτές λέξεις, έχουν αυξημένες ικανότητες για ανάπτυξη της φωνολογικής επίγνωσης.

2.1. Θεωρητικές προσεγγίσεις του συγκεκριμένου θέματος - Κριτική των θεωριών

Είναι γενικότερα αποδεκτό ότι η χρήση των εκπαιδευτικών τεχνολογιών και εφαρμογών αναδεικνύεται ως εξαιρετικά σημαντική. Οι τεχνολογίες αυτές αποτελούν ένα μικρό ποσοστό διδακτικών πρακτικών σε σχέση με τη χρήση αντίστοιχων παραδοσιακών διδακτικών πρακτικών και μεθόδων⁸. Ειδικότερα, ο ρόλος των νέων τεχνολογιών στην εκπαίδευση και οι μορφές επίδρασής τους έχουν τουλάχιστον τις εξής δύο διαστάσεις⁹:

- a. Διαμορφώνουν ένα νέο αντικείμενο μάθησης, το οποίο στοχεύει στην απόκτηση βασικών δεξιοτήτων, οι οποίες στη συνέχεια επιδρούν γενικότερα στον τρόπο εκπαίδευσης και στις μορφές επαγγελματικής απασχόλησης του ατόμου.
- b. Αποτελούν ένα νέο μέσο μάθησης, το οποίο διαφοροποιεί τον τρόπο πρόσβασης στη γνώση και τις μαθησιακές διαδικασίες, διαμορφώνοντας νέα πλαίσια.

Έτσι, το βασικό άμεσο όφελος της διαδικασίας αυτής είναι τα μαθησιακά αποτελέσματα για τους εκπαιδευόμενους και ως εκ τούτου, το βασικό ερώτημα που διερευνάται είναι ο τρόπος με τον οποίο τα μαθησιακά αυτά αποτελέσματα συσχετίζονται με τη χρήση νέων μεθόδων διδασκαλίας, συγκριτικά με τις μεθόδους που χρησιμοποιούνται στην παραδοσιακή διδασκαλία¹⁰. Από την άλλη πλευρά, ο χρόνος παραγωγής ενός βιβλίου στη γλώσσα του κώδικα Braille είναι σημαντικά μεγαλύτερος από το χρόνο παραγωγής ενός βιβλίου σε κανονική εκτύπωση, με

8 Scheithauer, M.C. & Tiger, J.H. (2012). A computed-based program to teach Braille reading to sighted individuals. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 45 (2): 315-327.

9 Scheithauer, M.C., Tiger, J.H. & Miller, S.J. (2013). On the efficacy of a computer-based program to teach visual braille reading. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 46: 436-443. doi:10.1002/jaba.48

10 Jewett, A.E., Bain, L.L. & Ennis, C.D. (1995). *The curriculum process in physical education* (2nd edn.). Dubuque, IA: Brown and Benchmark.

κυριότερο εμπόδιο το υψηλό κόστος παραγωγής. Κρίνεται επομένως σημαντικό να αναπτύσσονται λογισμικά με τα οποία θα δημιουργούνται τάχιστα, βιβλία για εκπαίδευση των τυφλών ατόμων και όσων βλεπόντων θέλουν να εξειδικευτούν σε αυτή ¹¹.

2.2. Παρουσίαση του λογισμικού Εκμάθησης-Μεταγραφής της Ελληνικής και Αγγλικής γραφής σε κώδικα Braille

Το παρόν λογισμικό δημιουργήθηκε με σκοπό να δώσει τη δυνατότητα στους εκπαιδευτικούς που επιθυμούν να γράφουν ή να μεταγράφουν κώδικα braille, να μπορούν να επεξεργάζονται πληροφορίες από το διαδίκτυο ή από έναν επεξεργαστή κειμένου (word) και να τις μετατρέπουν γρήγορα και αλάνθαστα σε γραφή Braille. Πρόκειται για λογισμικό που ενσωματώνει ένα αυτοματοποιημένο μηχανισμό μεταγραφής ψηφιοποιημένων κειμένων βλεπόντων στον κώδικα Braille. Το «δεύτερο» λογισμικό, έτσι όπως αναφέρεται παρακάτω, εμπεριέχει κάποια από τα χαρακτηριστικά εκπαιδευτικών λογισμικών διότι επιτυγχάνεται αλληλεπίδραση με το χρήστη. Έτσι δίνεται η δυνατότητα στους χρήστες να μεταγράψουν κείμενα σε πολυτονική μορφή και στη συνέχεια να τα διαβάσουν σε γραφή Braille, συμπεριλαμβανομένου ακόμα και ενός αποσπάσματος αρχαίου κειμένου.

Απώτεροι στόχοι μια τέτοιας προσπάθειας είναι να βελτιωθεί η αποτελεσματικότητα των συστημάτων εκπαίδευσης, στο πλαίσιο της στρατηγικής για μια κοινωνία της μάθησης. Γενικότερα, οι μεταγραφές μπορούν να έχουν ποικίλες χρήσεις. Για παράδειγμα, μια μεταγραφή μπορεί να αποτελέσει τον πυρήνα για μια διδασκαλία ή να αποτελέσει το πεδίο για δραστηριότητες προγύμνασης και εξάσκησης (drill & practice). Τελικά, ευνοεί πάρα πολύ τους εκπαιδευτικούς που διδάσκουν σε παιδιά με προβλήματα όρασης, βοηθά εκπαιδευτικούς Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (για την απόκτηση του πιστοποιητικού επαρκούς γνώσης Braille. Στους τελευταίους μάλιστα, οι εκπαιδευτές μπορούν να μεταγράψουν γρήγορα τα κείμενα, για να τα δώσουν στους εκπαιδευόμενους ώστε να ασκηθούν στο δεύτερο μέρος των εξετάσεων που αφορά την μεταγλώττιση κειμένων κ.α. Θα πρέπει να τονιστεί ότι το λογισμικό «Μεταγραφή-εκμάθηση Ελληνικής και Αγγλικής γραφής σε κώδικα Braille» είναι ένα εξειδικευμένο λογισμικό, το οποίο απευθύνεται σε μικρό κοινό, δηλαδή σε μια μικρή ομάδα ανθρώπων. Υπάρχουν ωστόσο λογισμικά με τις ίδιες περίπου δυνατότητες αλλά το κάθε λογισμικό παρουσιάζει διαφορές.

Επειδή η γραφή Braille είναι μονοτονική, το πρόγραμμα έχει τη δυνατότητα να μεταγράφει κείμενα τόσο από την Αγγλική γραφή όσο και από την Ελληνική πολυτονική γραφή, σε κώδικα Braille. Το λογισμικό «Μεταγραφής Ελληνικής και

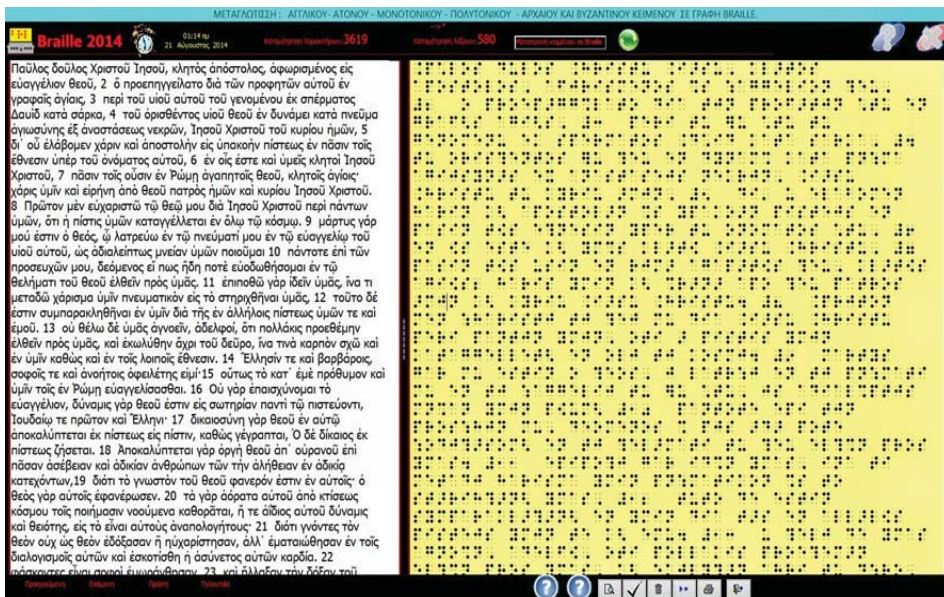
11 Harrison, J.R., Cooch, C.G. & Alsup, J. (2003). Using distance education for families to improve children's Braille literacy. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 97 (3): 169.

Αγγλικής γραφής σε κώδικα *Braille*», μπορεί να αποτελέσει ένα πολύ ισχυρό μέσο (εργαλείο) για εκμάθηση των εκπαιδευτικών, καθώς η μεταγραφή ολοκληρώνεται αυτοματοποιημένα, εξαλείφοντας τον κίνδυνο λαθών που υπάρχει ακόμη και σε έμπειρους γνώστες της *Braille*. Τα κριτήρια δόμησης του λογισμικού σε κάθε περίπτωση είναι διαφορετικά και δεν υπάρχει κοινώς αποδεκτό σύνολο κριτηρίων για όλα τα εκπαιδευτικά λογισμικά προγράμματα αλλά εξαρτώνται από την εκάστοτε περίπτωση. Η σύγχρονη διεθνής έρευνα των εκπαιδευτικών λογισμικών είτε είναι ποιοτική είτε ποσοτική είτε εμπειρική είτε ερμηνευτική, δεδηλωμένη ή λανθάνουσα, ολική ή μερική, ασχολείται με τρεις κυρίως τομείς ¹²:

1. Τη διαδικασία παραγωγής.
2. Τη φαινομενολογία του προϊόντος, δηλαδή το περιεχόμενο και τη δομή.
3. Την επίδραση τους στους μαθητές.

Οι στόχοι της αξιολόγησης του εκπαιδευτικού λογισμικού στο σύνολό τους ερμηνεύουν την αναγκαιότητα της ίδιας της αξιολόγησης και προσδιορίζουν τη μεθοδολογία, τους άξονες και τα κριτήρια πάνω στα οποία θα στηριχτεί.

Εικόνα 1. Μεταγραφή αρχαίου κειμένου σε κώδικα *Braille*, σε γλώσσα *VBA*, σε περιβάλλον *Access 2013*

12 Καμάλης, Α. & Θεοδώρου, Δ. (2002). Τοπολογία και μεθοδολογία της έρευνας σχολικών εγχειριδίων. *Μακεδόν, Τ. 10*, σσ. 195-204.

- i. Στη φόρμα της μεταγραφής είναι εφικτή η αντιγραφή από οποιοδήποτε κείμενο στο διαδίκτυο ή από έγγραφο του word και η επικόλλησή του στη φόρμα του προγράμματος. Με το κουμπί Convert μεταγράφεται αυτόματα όλο το κείμενο που περιέχεται στο πρώτο Text Box.
- ii. Στη δεύτερη φόρμα που περιέχει το πρόγραμμα της ταυτόχρονης εμφάνισης σε Braille δίνεται η δυνατότητα να γραφτεί ένα κείμενο στα Ελληνικά ή να επικολληθεί και ταυτόχρονα να εμφανίζεται για κάθε χαρακτήρα η αντιστοιχία σε Braille.
- iii. Σε τρίτη φόρμα, είναι δυνατό να γραφτεί ή να επικολληθεί το κείμενο και να εμφανίζει στο χρήστη ένα μήνυμα για το ποιοι χαρακτήρες δεν μεταγράφηκαν.
- iv. Στις δύο προηγούμενες φόρμες μεταγράφει κανονικά το κείμενο και προσπερνά τυχόν χαρακτήρες που δεν τους αναγνωρίζει ή τυχόν μικρά εικονίδια που δεν αντιστοιχούν σε κώδικα Braille και δεν περιέχονται στην Ελληνική γραμματοσειρά Braille.

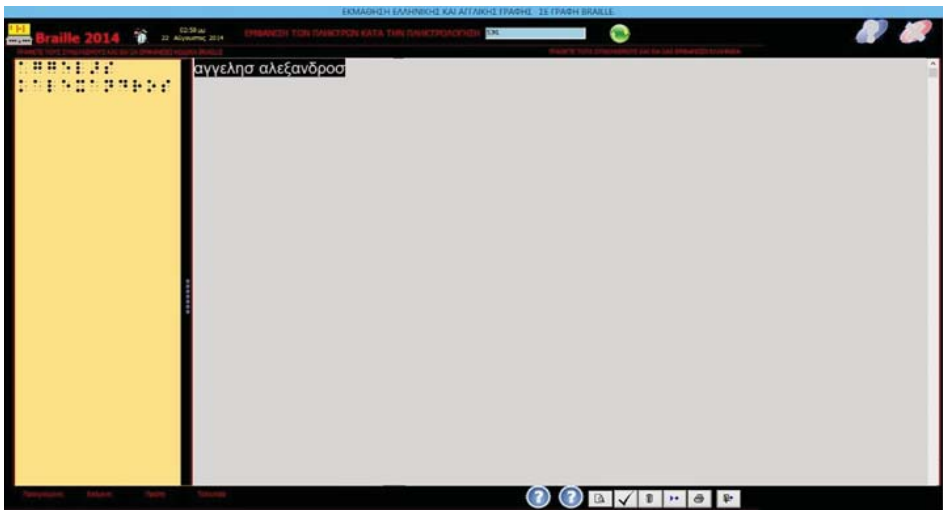
Η γραμματοσειρά που χρησιμοποιείται για τη μεταγραφή είναι η BRLTTF.ttf (Braille form). Το λογισμικό περιέχει:

- Φόρμα με το βιογραφικό του δημιουργού.
- Φόρμα εύρεσης εγγράφων με θέματα εξετάσεων και κείμενα για εξάσκηση στη μεταγραφή.
- Χρονόμετρο για τη χρονομέτρηση της μεταγραφής.
- Ημερολόγιο για υπενθυμίσεις, παραλαβή και αποστολή e-mail (Gmail, Hotmail) μέσα από το πρόγραμμα.
- Περιέχει επίσης ένα ψηφιακό ρολόι.
- Καταμετρητή λέξεων και γραμμάτων.

Στα δύο Text Boxes δίνεται η δυνατότητα Resize (αλλαγή μεγέθους) τα οποία ο χρήστης μπορεί να χειριστεί ώστε να γίνουν πιο εύχρηστα. Τέλος, η σύνθεση του κώδικα είναι VBA (Visual Basic for Applications) και του κώδικα Braille.

Στη φόρμα για την εκμάθηση δίνει τη δυνατότητα της ελληνικής και αγγλικής γραφής σε γραφή Braille, με χρήση H/Y και όχι σε χειροκίνητη γραφομηχανή όπως γίνεται έως σήμερα. Ο χειριστής απλά επιλέγει πάνω στη φόρμα του, σε ποιο πλαίσιο κειμένου θέλει να κάνει εξάσκηση κειμένων ελληνικής και αγγλικής γραφής, πληκτρολογώντας στο πρώτο Textbox1 συνδυασμούς Braille και στη συνέχεια το πρόγραμμα εμφανίζει το κείμενο σε κώδικα Braille. Στο δεύτερο Textbox2 δίνεται η δυνατότητα να πληκτρολογεί ο χειριστής συνδυασμούς Braille και το πρόγραμμα να εμφανίζει ελληνικά (Εικόνα 2).

Εικόνα 2. Τα δύο Text boxes του λογισμικού

Το πληκτρολόγιο έχει απενεργοποιηθεί, εκτός από τα πλήκτρα που χρειάζονται για τους συνδυασμούς της γραφής Braille. Συγκεκριμένα είναι σε λειτουργία τα F, D, S, J, K και L, το κενό (space bar), το backspace, το Enter και το πλήκτρο Escape. Σε περίπτωση που γίνει λάθος πληκτρολόγηση, εκτός των ενεργοποιημένων το σύστημα ειδοποιεί ηχητικά με το γνωστό ήχο beep. Σε περίπτωση πάλι που πληκτρολογηθεί λάθος συνδυασμός ο οποίος δεν υπάρχει στον πίνακα, πάλι το σύστημα ειδοποιεί με ηχητικό beep. Αν ο χρήστης επιλέξει συνδυασμό πλήκτρων για τους οποίους δεν υπάρχει περίπτωση να ακολουθεί άλλος χαρακτήρας (π.χ. fjk) τότε κάνει αυτόματα τη μετάφραση.

2. Σκοπός και οι στόχοι της έρευνας

Η παρούσα έρευνα λοιπόν, έχει σκοπό να διερευνήσει και να καταγράψει τις απόψεις των εκπαιδευτικών, έπειτα από τη χρήση του λογισμικού της «Μεταγραφής και της Εκμάθησης της Ελληνικής και Αγγλικής γραφής σε κώδικα Braille». Η ευχρηστία του μπορεί να βοηθήσει ακόμη και τους υποψήφιους πιστοποίησης της γραφής Braille που δίνουν εξετάσεις καθημερινά και χρησιμοποιούν τα λογισμικά που τους δόθηκαν κατά την εκπαίδευσή τους, τα οποία χρησιμοποιούνται επίσης σε τμήματα ένταξης που εκπαιδεύουν παιδιά με προβλήματα όρασης, σε ΚΕΣΣΥ και αλλού.

Αυτό στο οποίο εστιάζει κυρίως, είναι αν πράγματι η χρήση του νέου λογισμικού, σε συνδυασμό με την καινοτομία που παρέχουν σε ένα νέο απτικό σύστημα και τη δυνατότητα διασύνδεσης με άλλα πληροφοριακά συστήματα, οδηγεί την εκπαιδευτική κοινότητα στην αποτελεσματικότητα και αποδοτικότητα

που η σημερινή κοινωνία έχει ανάγκη ή με άλλα λόγια σε επιτάχυνση της μάθησης, διευκόλυνση διαδικασιών και πλουραλισμό λειτουργικών επιλογών. Επίσης, οι απαντήσεις θα μπορέσουν να βοηθήσουν τους δημιουργούς του λογισμικού να τα βελτιώσουν στις επόμενες τους εκδόσεις. Το λογισμικό προτείνεται για μέθοδο αυτοδιδασκαλίας για τους εκπαιδευτικούς. Τέλος, θεωρείται απαραίτητη η συνεχή αναβάθμιση και επέκτασή του εξάστιγμου στο πλαίσιο της μετάδοσης της απτικής πληροφορίας.

2.1. Υποθέσεις της έρευνας - Ερευνητικά ερωτήματα

Σε συνέχεια των παραπάνω και παρατηρώντας μελέτες όπως αυτές των ¹³ αλλά και βάσει των αναγκών της παρούσας έρευνας, διατυπώνονται τα ερευνητικά ερωτήματα που αφορούν τη χρήση των λογισμικών της «Μεταγλώττισης και Εκμάθησης» και σχετίζονται με την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητάς του. Τα ερευνητικά ερωτήματα έχουν ως εξής:

- Εντοπίζεται και αν ναι, σε ποιο βαθμό, ευχρηστία, φιλικότητα και ικανοποίηση κατά τη χρήση του λογισμικού μεταγλώττισης;
- Εντοπίζεται και αν ναι, σε ποιο βαθμό, προστιθέμενη αξία στην οργάνωση της σχολικής μονάδας ένταξης, η οποία αξία μάλιστα να αποδίδεται στη χρήση των παραπάνω λογισμικών;
- Εντοπίζεται και αν ναι, σε ποιο βαθμό, η ανάγκη βελτίωσης, αναβάθμισης και επέκτασης των διαδικασιών του λογισμικού, για την αποτελεσματικότερη και αποδοτικότερη χρήση του στη σημερινή εκπαίδευση;
- Εντοπίζεται και αν ναι, σε ποιο βαθμό, η ανάγκη ανασχεδιασμού διαδικασιών οι οποίες θα οδηγήσουν σε ποιοτικό και οικονομικό όφελος τη σχολική μονάδα και ταυτόχρονα σε ελάφρυνση των εκπαιδευτικών της ειδικής αγωγής;
- Εντοπίζεται και αν ναι, σε ποιο βαθμό, η διασφάλιση της εμπιστευτικότητας και της προστασίας των προσωπικών δεδομένων των ατόμων που διαχειρίζεται η εφαρμογή;
- Εντοπίζεται και αν ναι, σε ποιο βαθμό, η στάση και η άποψη των εκπαιδευτικών απέναντι στην ηλεκτρονική μάθηση και τη χρήση καινοτόμων συστημάτων προσβασιμότητας στην ολική ποιότητα της μονάδας ένταξης;

Από τις απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα μπορούν να εξαχθούν συμπεράσματα για το εάν και κατά πόσο το νέο λογισμικό και γενικά η εκμάθηση της Ελληνικής και Αγγλικής γραφής σε γραφή Braille στην εκπαιδευτική ζωή, εκτιμάται και αξιοποιείται από τους ασκούντες εκπαιδευτικούς αλλά χαίρει και τη στήριξη της διοίκησης. Επίσης, αναδεικνύεται η τάση και η προοπτική

13 Olson, M.R. (1976). Faster braille reading: Preparation at the reading readiness level. *New Outlook*, 70, 341-343.

για ανανέωση και προσαρμογή στα νέα δεδομένα της ψηφιακής εποχής των νέων μέσων τεχνολογίας και των απτικών εφαρμογών της - ελληνικής κυρίως - εκπαίδευσης. Χρησιμοποιώντας τα δύο νέα εργαλεία, μπορεί να διαπιστωθεί η δυνατότητα και η διάθεση προσαρμογής των εκπαιδευτικών της τάξης στα νέα αυτά δεδομένα, επιπρόσθετα με τα εκπαιδευτικά τους καθήκοντα και χωρίς απαραίτητα να παρεμποδίζεται το εκπαιδευτικό τους έργο.

3. Μεθοδολογία έρευνας

Η ανάγκες διερεύνησης συγκεκριμένων ζητημάτων, οδήγησαν στο σχεδιασμό μιας εμπειρικής δειγματοληπτικής έρευνας για κάθε στέλεχος ή εκπαιδευτικό της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, οι οποίοι είχαν ωστόσο αποκτήσει την επάρκεια της γραφής Braille. Στο πλαίσιο αυτό, σχεδιάστηκε το εργαλείο της έρευνας, το οποίο λήφθηκε από ήδη διενεργηθείσα μελέτη για άλλο λογισμικό¹⁴ - το οποίο δεν έχει καμιά σχέση με την εκπαίδευση τυφλών - προσαρμόστηκε στις ανάγκες της παρούσας μελέτης και αναπτύχθηκε έτσι ώστε να αντιστοιχεί όσο καλύτερα γίνεται, στα ερευνητικά ερωτήματα.

3.1. Το δείγμα

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε κατά το χρονικό διάστημα του Μαΐου 2019 και το ερωτηματολόγιο εστάλη σε έντυπη μορφή, σε όλα τα στελέχη και εκπαιδευτικούς της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που είχαν αποκτήσει την επάρκεια της γραφής Braille, κυρίως στις περιοχές Πρέβεζας και Άρτας αλλά και σε ορισμένα ακόμη σημεία της Ελλάδας (Θεσσαλονίκη, Αττική και Βόλο), με αντίστοιχων δεξιοτήτων εκπαιδευτικούς, ενώ ακολουθούνταν από ένα εισαγωγικό σημείωμα σχετικά με το σκοπό της έρευνας. Τα ερωτηματολόγια που επεστράφησαν έφτασαν τα 60 σε αριθμό, ο οποίος αντιστοιχεί σε ποσοστό ανταπόκρισης που ανέρχεται στο 75%. Το δείγμα επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ήταν τυχαίο, αφού μοναδική προϋπόθεση ήταν η κατοχή πιστοποίησης γραφής Braille.

Η έρευνα που διενεργήθηκε ανήκει στο είδος των δειγματοληπτικών, με χρήση ερωτηματολογίου ως εργαλείο διεκπεραίωσης και η αξιοπιστία του ανήλθε σε πολύ ικανοποιητικά επίπεδα (όπως θα φανεί από τους δείκτες στη συνέχεια της ανάλυσης των αποτελεσμάτων), γεγονός που υποδεικνύει ότι η έρευνα που έλαβε χώρα αντικατοπτρίζει σε πολύ καλό βαθμό την πραγματική διάσταση των απόψεων στο σύνολο των εκπαιδευτικών με αντίστοιχες δεξιότητες, όπως

14 Μαστρογιάννης, Α. & Αναστόπουλος, Α. (2009). Λογισμικά ελεύθερης δημιουργικής έκφρασης σε παιδιά με αναπηρία ή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες (Πρακτικά 5^{ου} Συνεδρίου «Αξιοποίηση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας & της Επικοινωνίας στη διδακτική πράξη»). Σύρος, Ελλάδα, 15-17 Μαΐου 2009.

οι συμμετέχοντες. Επίσης, αναφορικά με την εγκυρότητά του, προκειμένου να μειωθούν οι επιδράσεις λανθάνοντων παραγόντων, χρησιμοποιήθηκε αρχικά μια ομάδα παρέμβασης (5 άτομα ή το 8% σχεδόν του τελικού πληθυσμού), έτσι ώστε να διαπιστωθούν παρεκκλίσεις του ερωτηματολογίου από τα κύρια ερωτήματα ή ερωτήσεις που θα σύγχυζαν ένα συμμετέχοντα και έπειτα από διόρθωσή τους μοιράστηκε στους υπόλοιπους συμμετέχοντες.

Η ομάδα των 65 ατόμων απάντησε εκ νέου το τελικό ερωτηματολόγιο και οι απαντήσεις της περιλαμβάνονται στο τελικό σκορ. Τέλος, όπως σημειώθηκε και πιο πάνω, η επιλογή συμμετεχόντων έγινε τυχαία, επομένως το ερωτηματολόγιο χαιρεί σημαντικής εσωτερικής εγκυρότητας. Στο συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο το δείγμα κατηγοριοποιήθηκε σχετικά με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά και συγκεκριμένα με: (α) τη Βαθμίδα Εκπαίδευσης όπου εργάζεται, καθώς και (β) τη Θέση που κατέχει στην εκπαιδευτική μονάδα.

3.2. Ερευνητικά εργαλεία

Έχοντας υπόψη τους στόχους της έρευνας, επιλέχθηκε ως μέσο συλλογής πληροφοριών, το δομημένο ερωτηματολόγιο. Συγκεκριμένα, το σύνολο του ερωτηματολογίου προσαρμόστηκε στις ανάγκες της παρούσας, αποτελείται αποκλειστικά από κλίμακες Likert 5 βαθμών, με τις οποίες αποτυπώνεται σε ικανοποιητικό βαθμό το βάθος των απόψεων των συμμετεχόντων. Πιο αναλυτικά, το ερωτηματολόγιο περιλάμβανε (πέραν της κατηγορίας των Δημογραφικών) 4 επιπλέον κατηγορίες ερωτήσεων, οι οποίες αναφέρονται: (α) στην Ικανοποίηση από τη χρήση του λογισμικού (11 ερωτήσεις), (β) την Ευκολία στις διαδικασίες & τη δυνατότητα αναβάθμισής του (9 ερωτήσεις), (γ) τις Προσωπικές παρατηρήσεις από την πλευρά των συμμετεχόντων, όσον αφορά μια σειρά χαρακτηριστικών του λογισμικού (13 ερωτήσεις) και τέλος, (δ) γενικές ερωτήσεις σχετιζόμενες με Διοικητικά ζητήματα (6 ερωτήσεις).

Γίνεται προσπάθεια προκειμένου να καταγραφούν οι απόψεις συναδέλφων εκπαιδευτικών οι οποίοι διαθέτουν πιστοποίηση γραφής Braille, σχετικά με την αποτελεσματικότητα ενός νέου λογισμικού. Η παρούσα έρευνα λοιπόν, έχει σκοπό να διερευνήσει και να καταγράψει τις απόψεις των εκπαιδευτικών, έπειτα από τη χρήση των δύο λογισμικών της «Μεταγραφής και της Εκμάθησης της Ελληνικής και Αγγλικής γραφής σε γραφή Braille». Η ευχρηστία του μπορεί να βοηθήσει ακόμη και τους υποψήφιους πιστοποίησης της γραφής Braille που δίνουν εξετάσεις καθημερινά και χρησιμοποιούν τα λογισμικά που τους δόθηκαν κατά την εκπαίδευσή τους. Σκοπός των παρακάτω ερωτήσεων είναι να διαπιστωθεί η ικανοποίηση που σας προσφέρει η χρήση του λογισμικού με τον οδηγό που το συνοδεύει, η αποτελεσματικότητά του σε σύγκριση με αντίστοιχα λογισμικά, η ευχρηστία του και η καινοτομίες που εισάγει.

Δίνεται επιπλέον η ευχέρεια να συμπληρωθεί χωρίς την παρουσία του ερευνητή. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι να διασφαλιστεί ότι έχει ξεκάθαρους

στόχους, να διατυπώνει τα ενδεδειγμένα είδη των ερωτήσεων και να εκμαιεύει τα κατάλληλα είδη δεδομένων, ώστε να απαντηθούν ο ερευνητικός σκοπός και τα υποερωτήματα που έχουν τεθεί. Επιπρόσθετα, χαρακτηρίζεται και από κάποια άλλα πλεονεκτήματα που δικαιολογούν την ευρεία χρήση του, όπως η ανωνυμία των υποκειμένων, η οικονομική του χρήση, η ευκολία κωδικοποίησης των απαντήσεων και η καταγραφή συναισθημάτων, ενώ τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η διαχείριση των απαντήσεων σε στατιστικό επίπεδο, πραγματοποιήθηκε με τη χρήση του προγράμματος SPSS.

3.3. Τρόπος αξιολόγησης των ερευνητικών δεδομένων

Δεδομένης της δυσκολίας εντοπισμού ερωτηματολογίων σε έρευνες επί ελληνικού εδάφους, τα οποία να μπορούν να δώσουν τις απαραίτητες απαντήσεις με υψηλό βαθμό εγκυρότητας, επιλέχθηκε η χρήση δομημένου ερωτηματολογίου σχετικά με τη γενικότερη αποτελεσματικότητα ενός άλλου πληροφοριακού συστήματος, προσαρμοζόμενου φυσικά στις ανάγκες της παρούσας μελέτης.

Αρχικά εξετάστηκε η αξιοπιστία σε κάθε κατηγορία του ερωτηματολογίου με χρήση του δείκτη Cronbach alpha και τα αποτελέσματα έδειξαν ότι όλες τους ήταν σε καλά ή υψηλότερα επίπεδα. Χρησιμοποιώντας τα λογισμικά Μεταγραφής και της Εκμάθησης της Ελληνικής και Αγγλικής γραφής σε κώδικα Braille, διαπιστώθηκε η διάθεση προσαρμογής των εκπαιδευτικών στα νέα αυτά δεδομένα, επιπρόσθετα με τα εκπαιδευτικά τους καθήκοντα και χωρίς απαραίτητα να παρεμποδίζεται το εκπαιδευτικό τους έργο.

4. Παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας

Στα αποτελέσματα της έρευνας αναφέρεται ταυτόχρονα και η δομή του ερωτηματολογίου με τις περιοχές-κατηγορίες που κάλυπταν οι ερωτήσεις. Τα στοιχεία (items) που περιλάμβανε η καθεμιά κατηγορία αλλά και οι δείκτες Cronbach. Για την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας επιλέχθηκε ο περιγραφικός τρόπος και όχι μορφή πινάκων καθώς στην προκειμένη έρευνα η βαρύτητα και το ενδιαφέρον εστιάστηκε στο ποσοστό συμμετεχόντων ανάλογα με την κατηγορία ερωτήσεων έτσι ώστε να διαπιστωθεί αυτό στο οποίο εστιάζει αν πράγματι η χρήση των νέων λογισμικών, σε συνδυασμό με την καινοτομία που παρέχουν σε ένα νέο απτικό σύστημα και τη δυνατότητα διασύνδεσης με άλλα πληροφοριακά συστήματα, οδηγεί την εκπαιδευτική κοινότητα στην αποτελεσματικότητα και αποδοτικότητα.

Καταρχήν να σημειωθεί ότι εξετάστηκε η αξιοπιστία σε κάθε κατηγορία του ερωτηματολογίου ξεχωριστά (δείκτης Cronbach alpha) και τα αποτελέσματα έδειξαν ότι όλες τους ήταν σε καλά ή υψηλότερα επίπεδα. Στον πρώτο έλεγχο αξιοπιστίας με Cronbach alpha, για την Κατηγορία ερωτήσεων #2, το ποσοστό ανήλθε στο 0,902 και υποδεικνύει εξαιρετική αξιοπιστία των απαντήσεων, βάσει της κλίμακας αξιοπιστίας.

Τα αποτελέσματα στη συνέχεια αποτυπώνουν τις απόψεις των συμμετεχόντων, με το 76% να θεωρεί πολύ φιλικό και εύχρηστο το περιβάλλον εργασίας του λογισμικού. Επιπλέον, το 81% του πληθυσμού που δοκίμασε το λογισμικό, να θεωρεί ότι οι οδηγίες που το ακολούθησαν είναι πολύ αποτελεσματικές.

Η ταχύτητα προσπέλασης της μεταγλώττισης ικανοποιεί πολύ το 70% όσων δοκίμασαν το λογισμικό, ενώ φαίνεται ότι το 86% έχει μείνει ευχαριστημένο από τις εκτυπώσεις που προσφέρουν και αυτό είναι πολύ σημαντικό. Το 68% περίπου των συμμετεχόντων έμεινε ευχαριστημένο από το περιβάλλον του λογισμικού, αν και αυτό υποδηλώνει ότι θα πρέπει να διερευνηθούν οι λόγοι για τους οποίους το υπόλοιπο ποσοστό δεν ικανοποιήθηκε και στη συνέχεια να πραγματοποιηθούν οι απαραίτητες βελτιωτικές αλλαγές.

Επιπλέον, το 92% σχεδόν έμεινε ικανοποιημένο από την ορθότητα μεταγλώττισης που προσφέρει το λογισμικό και αυτό είναι εξαιρετικά ευχάριστο, αφού αποτελεί ένα από τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα της μελέτης. Η εκμάθηση των λογισμικών δε δυσκόλεψε καθόλου το 73% όσων το δοκίμασαν και μόλις λίγο το υπόλοιπο 27%, αποδεικνύοντας ότι πρόκειται πράγματι για ένα εύχρηστο πρόγραμμα, το οποίο μπορεί κανείς να μάθει εύκολα. Επιπλέον, η άποψη των ατόμων που το δοκίμασαν, για τις επιλογές εξάσκησης που θα έχουν πλέον οι εκπαιδευτικοί, είναι εξαιρετικά θετικές. Αυτό φαίνεται από το ανέλπιστο ποσοστό του 100%, το οποίο απάντησε ότι πλέον «οι εκπαιδευτικοί θα έχουν περισσότερες ευκαιρίες εξάσκησης στη γραφή Braille».

Το 68% των συμμετεχόντων έμειναν σε γενικές γραμμές πολύ ικανοποιημένοι από τις ευκολίες και επιλογές που προσφέρει το λογισμικό, ενώ ένα ποσοστό του 31% σχεδόν, έμεινα μετρίως ικανοποιημένο. Πάντως το λογισμικό δεν απέσπασε αρνητικές κριτικές και αυτό είναι μια ευχάριστη έκπληξη, η οποία αποτελεί ώθηση για περαιτέρω βελτιώσεις.

Η Κατηγορία ερωτήσεων #3 αφορούσε τη διευκόλυνση που προσφέρουν τα λογισμικά και τις αναβαθμίσεις που πρέπει να γίνουν ώστε να καταστούν περισσότερο ελκυστικά προς τους χρήστες. Σημειωτέων ότι η αξιοπιστία των απαντήσεων της κατηγορίας ανήλθε στο 0,725 της κλίμακας του Cronbach, ποσοστό που θεωρείται οριακά αποδεκτό και παρουσιάζει μια σχετική πιθανότητα να διαφοροποιηθούν οι απαντήσεις αν δοθεί ξανά το ίδιο ερωτηματολόγιο στο μέλλον. Αποτελεί πάντως ένα ικανοποιητικό ποσοστό για να συνεχιστεί με ασφάλεια η συζήτηση των αποτελεσμάτων της παρούσας έρευνας. Το 71% φαίνεται να δείχνει ότι εκτιμά τη δυνατότητα του λογισμικού «να αναδεικνύει τους χαρακτήρες που δε μπορεί να μεταγλωττίσει», μια πρακτική που διευκολύνει την πορεία της διαδικασίας, το 100% συμφωνεί πως επιβάλλεται η μετάβαση σε πιο σύγχρονα μέσα μεταγλώττισης, όπως το παρόν λογισμικό, αφού δε λήφθηκε αρνητική απάντηση από τους συμμετέχοντες. Αυτό αποδεικνύει και τη δυσκολία των υπαρχόντων μέσων (γραφομηχανή Braille), άρα την ανάγκη εξέλιξης της διαδικασίας. Η άποψη πως με τη διασύνδεση του λογισμικού με άλλα πληροφοριακά συστήματα θα διευκολυνθούν

τα σχολεία με Τμήματα Ένταξης, έφτασε στο απόλυτα θετικό ποσοστό του 100%, όπου αποτυπώνεται η άποψη περί διευκόλυνσης των εκπαιδευτικών Ένταξης, σε περίπτωση διασύνδεσης του λογισμικού με φωνητικά λογισμικά.

Το 71% των συμμετεχόντων υποστήριξε ότι τα λογισμικά προσφέρουν μεγάλη ευκολία στη χρήση και μειώνουν το χρόνο εκμάθησης της απτικής γραφής. Επιπροσθέτως, το 68% σχεδόν θεωρεί πως δεν απαιτούνται σχεδόν καθόλου βελτιώσεις, ενώ το υπόλοιπο 32% θεωρεί ότι απαιτούνται κάποιες βελτιώσεις, ωστόσο όχι πολλές και αυτό είναι θετικό. Το 100% των συμμετεχόντων υποστήριξε ότι τα βήματα ολοκλήρωσης των εργασιών ακολουθούν λογική σειρά και αυτό είναι σημαντικό προκειμένου να μην προκαλείται σύγχυση σε αυτούς που το χρησιμοποιούν. Οι παραπάνω ερωτήσεις αποτελούσαν την ενότητα της «Κανοποίησης από τη χρήση του λογισμικού».

Η επόμενη κατηγορία ερωτήσεων είναι η 4η και αφορά ένα σύνολο από προσωπικές παρατηρήσεις. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε αυτή την κατηγορία ερωτήσεων υπάρχουν 4 ερωτήσεις οι οποίες εννοιολογικά είναι αντίστροφες από τις υπόλοιπες. Πραγματοποιήθηκαν έτσι 2 έλεγχοι αξιοπιστίας, ένας για τις ερωτήσεις που ακολουθούν την κανονική ροή βαθμολόγησης και ένας για αυτές που ακολουθούν αντίστροφη εννοιολογική ροή (δεν έγινε αντίστροφη βαθμολόγηση στα values του SPSS). Ο πρώτος έλεγχος αξιοπιστίας έδωσε 0,879 της κλίμακας Cronbach που σημαίνει ότι η αξιοπιστία είναι καλή και ο δεύτερος έδωσε 0,929 που αντιστοιχεί σε άριστη αξιοπιστία.

Στην πρώτη ερώτηση της κατηγορίας «Διευκόλυνση διαδικασιών και αναβαθμίσεις», το 73% δήλωσε ότι ο σχεδιασμός της οθόνης τους βοηθάει πολύ και το 81% των συμμετεχόντων υποστήριξε ότι η πληροφορία που λαμβάνουν είναι πολύ σωστά δομημένη. Το 95% δήλωσε ότι η επιλογή της επιστροφής σε προηγούμενη οθόνη είναι ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο που προσφέρει το λογισμικό. Το 96% σχεδόν των ερωτηθέντων δήλωσε ότι η επικοινωνία του χρήστη με το λογισμικό και τα μηνύματα που βγάζει, είναι επίσης πολύ καλή.

Στη συνέχεια στην κατηγορία «Προσωπικές παρατηρήσεις», υπάρχει η ερώτηση για το πόσο ο Η/Υ ενημερώνει για τα βήματα που κάνει το λογισμικό και εδώ δε φαίνεται να σημειώθηκε ικανοποίηση από μεγάλη μερίδα συμμετεχόντων - όπως σε άλλες ερωτήσεις - αφού το 60% απάντησε ότι ενημερώθηκε σε μεγάλο βαθμό, άρα ένα ποσοστό σχεδόν των μισών ερωτηθέντων δε φαίνεται να έμειναν απόλυτα ευχαριστημένοι από την εξέλιξη και μάλλον απαιτείται βελτίωση σε αυτό τον τομέα. Ωστόσο, ήταν εξαιρετικά θετικό το γεγονός ότι το 98% σχεδόν, δήλωσε ότι οι κινήσεις του με το λογισμικό, οδηγούν σε προβλέσιμο αποτέλεσμα.

Το 53% δεν αντιμετώπισε καθόλου καθυστερήσεις κατά τη χρήση του λογισμικού ούτε μηνύματα λάθους. Υπήρξε ωστόσο ένα 47% σχεδόν, το οποίο ήρθε αντιμέτωπο με τέτοιες καταστάσεις και αυτό πρέπει να διερευνηθεί ώστε να διορθωθούν τα πιθανά προβλήματα στο μέλλον. Το 87% σχεδόν υποστήριξε ότι το λογισμικό είναι πολύ σταθερό και γρήγορο, σχόλιο που θεωρείται αρκετά

ικανοποιητικό για τις δυνατότητες κατασκευής του. Με τις επόμενες απαντήσεις κλείνει ουσιαστικά η συγκεκριμένη κατηγορία ερωτήσεων. Σχετικά με την άποψη των ερωτηθέντων για το χρόνο που απαιτείται για την εκμάθηση ολοκληρωμένης χρήσης των λογισμικών, το 62% σχεδόν συμφωνεί ότι είναι πολύ μικρός, ένα ποσοστό που ταυτίζεται σε μεγάλο βαθμό με προηγούμενες απαντήσεις σχετικά με την ευκολία χρήσης τους ή την ταχύτητα που προσφέρει στους χρήστες του και αποδεικνύεται ότι οι απαντήσεις δε δόθηκαν στην τύχη αλλά παρουσιάζουν συμφωνία και συνέπεια.

Περνώντας τώρα στην ορθότητα της μεταγλώττισης, το 91% σχεδόν των συμμετεχόντων δήλωσε ότι η μεταγραφή από Ελληνικά σε γραφή Braille παρουσιάζει ελάχιστα λάθη ή καθόλου, ενώ το 85% δήλωσε ότι η μεταγραφή από Αγγλικά σε γραφή Braille παρουσιάζει ελάχιστα ή καθόλου λάθη. Τέλος, στο διάγραμμα Δ32 φαίνεται ότι το 93% σχεδόν δήλωσε πως η μεταγλώττιση από Αρχαία Ελληνικά σε Braille (μια από τις πολύ σημαντικές καινοτομίες που προσφέρει το εν λόγω λογισμικό), παρουσιάζει λίγα ή καθόλου λάθη. Τέλος, το 100% των ερωτηθέντων δήλωσε ότι τα προσωπικά δεδομένα των χρηστών προστατεύονται.

Στην πέμπτη και τελευταία κατηγορία ερωτήσεων, καταγράφονται απόψεις σχετικές με ζητήματα διοικητικής φύσεως και προστιθέμενης αξίας ενός οργανισμού που θα χρησιμοποιήσει μελλοντικά το λογισμικό ή των ατόμων που θα μάθουν να το διαχειρίζονται. Καταρχήν ο έλεγχος αξιοπιστίας ανήλθε και εδώ σε εξαιρετικό ποσοστό της κλίμακας Cronbach alpha και συγκεκριμένα στο 0,932. Το 73% σχεδόν δήλωσε ότι τα λογισμικά μεταγλώττισης θεωρεί πως προσφέρουν προστιθέμενη αξία σε μια σχολική μονάδα που διαθέτει, ενώ το 50% ακριβώς των συμμετεχόντων υποστήριξε ότι τα λογισμικά μεταγλώττισης προσδίδουν κύρος σε έναν εκπαιδευτικό που μαθαίνει να τα χρησιμοποιεί. Συνεχίζοντας, το 58% των ερωτηθέντων θεωρεί ότι τα λογισμικά μεταγλώττισης επιταχύνουν γενικότερα τη λειτουργία μιας εκπαιδευτικής μονάδας, αφού γλυτώνουν χρόνο από άλλες διαδικασίες. Επίσης, το 50% ακριβώς δήλωσε ότι τα λογισμικά μεταγλώττισης μπορούν να βοηθήσουν τη διοίκηση του εκπαιδευτικού οργανισμού να αφοσιωθεί σε άλλα ζητήματα, αφού αυτά αυτοματοποιούν διαδικασίες. Φαίνεται δηλαδή ότι ένα μεγάλο ποσοστό συμμετεχόντων (συγκεκριμένα, οι μισοί για κάθε ερώτηση) δε θεωρεί ότι τα λογισμικά μεταγραφής επιταχύνουν τους ρυθμούς λειτουργίας μιας σχολικής μονάδας, ενώ όπως αποτυπώθηκε σε προηγούμενες ερωτήσεις επιταχύνουν το ρυθμό εκμάθησης της γραφής Braille. Φυσικά μένει να αποδειχθεί στην πράξη κάτι τέτοιο και θα μπορούσε να αποτελέσει μελλοντικό ερευνητικό ερώτημα, για μελέτες από ερευνητές που επιθυμούν διευρύνουν το αντικείμενο σχετικά με την αποτελεσματικότητα των εν λόγω λογισμικών.

Τέλος, να σημειωθεί ότι από τα 65 άτομα που έλαβαν μέρος στην έρευνα, συμπεριλαμβανομένης της πιλοτικής ομάδας που προηγήθηκε, οι 6 μόνο διδάσκουν στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Από τους υπόλοιπους, οι 12 εργάζονται σε Γυμνάσια, οι 25 σε Γενικά Λύκεια και οι 17 σε Επαγγελματικά Λύκεια. Αναφορικά με τις θέσεις τους στις σχολικές μονάδες, μόνο οι 4 κατείχαν

θέση Διευθυντή και οι 9 θέση Υποδιευθυντή. Από τα υπόλοιπα άτομα, οι 40 ήταν εκπαιδευτικοί και υπήρχαν και 7 άτομα που εργάζονται σε διοικητική θέση.

5. Συμπεράσματα και προτάσεις

Η τεχνολογία προσφέρει λύσεις σε εκπαιδευτικούς οργανισμούς, εισάγοντας λογισμικά εκμάθησης της γραφής Braille και παραγκωνίζοντας σταδιακά - έστω και αργά - τον παραδοσιακό μέχρι πρότινος τρόπο της πολύβουης και δύσχρηστης γραφομηχανής. Στην Ευρώπη εξάλλου, τουλάχιστον στα προηγμένα κράτη της, η πρακτική της Συμπερίληψης στην εκπαίδευση είναι πολύ διαδεδομένη και οργανωμένη, αποδεικνύοντας ότι οι κοινωνίες αυτές ενδιαφέρονται πραγματικά να καταστήσουν χρήσιμα ακόμη και τα άτομα με διάφορες κινητικές ή άλλες δυσκολίες.

Αναφορικά τώρα με την εκμάθηση της γραφής Braille (απτική γραφή), υπάρχουν κάποιοι παράγοντες που φαίνεται να την επηρεάζουν. Αυτό πάντως που θεωρείται σίγουρο, είναι ότι η συχνή επανάληψη και εξάσκηση επάνω στη γραφή Braille, μπορεί να βοηθήσει ένα άτομο να εξελίξει τη δεξιότητα ανάγνωσης. Τα λογισμικά λοιπόν, τα οποία μεταγράφουν από μια γλώσσα (για παράδειγμα Ελληνικά ή Αγγλικά) στη γραφή Braille, προσφέρουν περισσότερες ευκαιρίες εξάσκησης και σε λιγότερο χρόνο, από τον παραδοσιακό τρόπο με τη χειροκίνητη γραφομηχανή.

Σημαντικό ρόλο ωστόσο στη χρήση ενός λογισμικού μεταγραφής, παίζει η αίσθηση ευχρηστίας που θα προσφέρει στους εκπαιδευτικούς οι οποίοι το χρησιμοποιούν. Στην παρούσα ερευνητική εργασία εξετάζεται η αξιοπιστία του ερωτηματολογίου και τα ρωτήματα απαντώνται μέσα από τη χρήση ενός ερωτηματολογίου, το οποίο λήφθηκε από παλιότερη μελέτη για άλλο λογισμικό και προσαρμόστηκε στις ανάγκες του παρόντος. Προτείνεται η συγκριτική παρουσίαση λογισμικών σχετικών με το θέμα της παρούσης εργασίας.

6. Περιορισμοί της έρευνας - Σημαντικές επισημάνσεις

Η έρευνα δεν αντιμετώπισε σημαντικές δυσκολίες στην περάτωσή της, ωστόσο αποτέλεσε ένα χρονοβόρο, αγχωτικό και πολυέξοδο εγχείρημα εξαιτίας της εύρεσης των εκπαιδευτικών που θα συμμετείχαν. Αρχικά έγινε μεγάλη προσπάθεια σε διάφορους νομούς της Ελλάδας ώστε να βρεθούν εκπαιδευτικοί που επιθυμούσαν να συμμετέχουν στην έρευνα και είχαν την πιστοποίηση γνώσης του συστήματος γραφής και ανάγνωσης Τυφλών Braille. Αφού βρέθηκε ένας ικανοποιητικός αριθμός συμμετεχόντων έγινε αποστολή του ερωτηματολογίου ταχυδρομικά μαζί με συνοδευτικό βιβλίο το οποίο περιείχε το λογισμικό σε cd. Τα ερωτηματολόγια επιστράφηκαν συμπληρωμένα στον ερευνητή. Η επίδοση των λογισμικών (μαζί με τους οδηγούς που τα συνόδευαν) ήταν επίσης μια δύσκολη διαδικασία, αφού η αποστολή τους σε άλλες πόλεις απαιτούσε προσοχή, όπως και η επικοινωνία με τα άτομα που θα τα δοκίμαζαν και έπειτα θα συμπλήρωναν

τα ερωτηματολόγια. Υπήρχε η σκέψη συγκέντρωσης μεγαλύτερου δείγματος, μέχρι και αποστολή στην Κύπρο. Βέβαια είναι πολύ δύσκολη και χρονοβόρα η ανεύρεση των συμμετεχόντων. Παρόλα αυτά πάντως, η έρευνα θεωρείται ότι μπόρεσε να συνδράμει έστω και λίγο, σε ένα ερευνητικό ζήτημα που δεν έχει τύχει της αναγνώρισης που θα έπρεπε και δίνει σε μελλοντικούς ερευνητές τροφή για σκέψη αλλά και μια βάση, επάνω στην οποία μπορούν να πατήσουν.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Καψάλης, Α. & Θεοδώρου, Δ. (2002). Τυπολογία και μεθοδολογία της έρευνας σχολικών εγχειριδίων. Μακεδόν, Τ. 10, σσ. 195-204.
- Μαστρογιάννης, Α. & Αναστόπουλος, Α. (2009). Λογισμικά ελεύθερης δημιουργικής έκφρασης σε παιδιά με αναπηρία ή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες (Πρακτικά 5^{ου} Συνεδρίου «Αξιοποίηση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας & της Επικοινωνίας στη διδακτική πράξη»). Σύρος, Ελλάδα, 15-17 Μαΐου 2009.

Ξενόγλωσση

- Argyropoulos, V.S. & Martos, A.C. (2006). Braille literacy skills: An analysis of the concept of spelling. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 100 (11): 676-686.
- Barlow-Brown, F. & Connelly, V. (2002). The role of letter knowledge and phonological awareness in young Braille readers. *Journal of Research in Reading*, 25 (3): 259-270.
- Barlow-Brown, F. & Connelly, V. (2002). The role of letter knowledge and phonological awareness in young Braille readers. *Journal of Research in Reading*, 25 (3): 259-270.
- Crawford, S. (2009). *Braille analysis of phonemes, graphemes, onset & rimes and words in young children and adults* (Doctoral Studies Completed Theses-2009 Archive). Sydney, AU: University of Sydney Publications.
- Ganesh, S., Sethi, S., Srivastav, S., Chaudhary, A. & Arora, P. (2013). Impact of low vision rehabilitation on functional vision performance of visual impairment. *Oman Journal of Ophthalmology*, 6 (3): 170-174.
- Harrison, J.R., Cooch, C.G. & Alsup, J. (2003). Using distance education for families to improve children's Braille literacy. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 97 (3): 169.
- Jewett, A.E., Bain, L.L. & Ennis, C.D. (1995). *The curriculum process in physical education* (2nd edn.). Dubuque, IA: Brown and Benchmark.
- Lowenfeld, B., Abel, C.L. & Hatlen, P.H. (1969). *Blind children learn to read*.

- Springfield: Charles C. Thomas.
- Lusk, K.E. & Corn, A.L. (2006). Learning and using print and Braille: A study of dual-media learners (Part 1). *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 100 (10), 1-21.
- Olson, M.R. (1976). Faster braille reading: Preparation at the reading readiness level. *New Outlook*, 70, 341-343.
- Scheithauer, M.C. & Tiger, J.H. (2012). A computed-based program to teach Braille reading to sighted individuals. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 45 (2): 315-327.
- Scheithauer, M.C., Tiger, J.H. & Miller, S.J. (2013). On the efficacy of a computer-based program to teach visual braille reading. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 46: 436-443. doi:10.1002/jaba.48

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέων

Αλέξανδρος Αγγέλης

ΠΕ 60. Πτυχίο Σχολής Νηπιαγωγών Αθηνών «εν Εκάλης», Πτυχίο εξομοίωσης Παιδαγωγικού τμήματος Νηπιαγωγών Ιωαννίνων.

Απόφοιτος της ΑΔΣΕΝ Πλοιάρχων Πειραιώς. ΠΕ 18 Ναυτικά Μαθήματα κλάδο 23 Πτυχίο λοιπά τμήματα ΤΕΙ. Τ.Π.Ε. επιπέδου 1 - 2. ΑΣΠΕΤΕ_ΠΕΣΥΠ. Ξένες γλώσσες: Αγγλικά. Med στη Διοίκηση και Οργάνωση Εκπαιδευτικών Μονάδων του ΔΠΠΑΕ. Υποψήφιος Διδάκτωρ του Τμήματος Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Erasmus – Etwinning - Δημοσιεύσεις – Συνέδρια - Συγγραφικό έργο.

Email: a.angelis@uoi.gr

Στύλιος Χρυσόστομος

Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων,
Τμήμα Πληροφορικής & Τηλεπικοινωνιών
6974638830

Email: stylios@uoi.gr

Άρτα, Ελλάδα

Γεωργοπούλου Σταυρούλα

Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πατρών,
Τμήμα Λογοθεραπείας

Email: vgeorgop@upatras.gr

Πάτρα, Ελλάδα

Αλεξιάδου Αναστασία – Σοφία

Επικοινωνία, Λόγος και Σολιπισμός στη σκέψη του John Locke

Περίληψη

Ερωτήματα περί της φύσης των λέξεων και των προτάσεων, εάν έχουν νόημα και αναφορά απασχολούσαν πάντα κάθε θεωρία της γλώσσας και ιδιαίτερα τη σύγχρονη φιλοσοφία της γλώσσας και συγκεκριμένα τον John Locke. Εντούτοις, είναι αξιοσημείωτο πως στη συλλογιστική του Locke προτεραιότητα δεν έχει η επίλυση του προβλήματος του νοήματος, το οποίο βρίσκεται στο επίκεντρο της φιλοσοφίας της γλώσσας, αλλά η δυνατότητα της επικοινωνίας. Για τον Locke, είναι προφανές ότι η επικοινωνία συνιστά τον κύριο σκοπό της γλώσσας, η οποία (γλώσσα) ενδυναμώνει τον κοινωνικό της ρόλο. Προκειμένου ο Locke να αποφύγει τον σημασιολογικό σολιπισμό, στρέφεται στην κοινή χρήση των λέξεων. Αντικείμενο, λοιπόν, της παρούσας μελέτης είναι η εξέταση της σχέσης μεταξύ επικοινωνίας, λόγου και σολιπισμού στη σκέψη του Locke με αφετηρία το έργο του “*An Essay Concerning Human Understanding*” (1690).

Λέξεις-κλειδιά: Επικοινωνία, Επιχείρημα Ιδιωτικής Γλώσσας, John Locke, Σημασιολογικός Σολιπισμός, Φιλοσοφία της Γλώσσας.

“Communication, Speech and Solipsism in John Locke’s thought”

Abstract

Every theory of language as well as the modern philosophy of language and especially John Locke are concerned with queries around the nature of the words and propositions; whether words and propositions have a meaning and a reference. However, it is notable that Locke’s main concern is not to solve the problem of meaning which is in the centre of modern philosophy of language, but to solve the problem of communication. For this reason, in order to avoid the semantic solipsism, he turns to common use of words. Obviously, communication, for Locke, constitutes the main purpose of language, by way of enhancing its social role. Against this backdrop, in the present paper we examine the conception of communication, speech and solipsism in Locke’s thought in his work “*An Essay Concerning Human Understanding*” (1690).

Keywords: Communication, John Locke, Private Language Argument, Semantic Solipsism, Philosophy of Language.

1. Εισαγωγή

Το κεντρικό πρόβλημα που καλείται να λύσει κάθε θεωρία της γλώσσας είναι πώς οι λέξεις και οι προτάσεις έχουν νόημα και αναφορά. Έτσι, τίθεται το ερώτημα στη σύγχρονη φιλοσοφία της γλώσσας για πολλούς/-ές ερευνητές/-τριες, αλλά και στον John Locke. Δεν υπάρχει ωστόσο ομοφωνία στο θέμα αυτό ανάμεσα στους/στις ερευνητές/-τριες. Έτσι, κατά τον Ian Hacking ο Locke δεν είχε μία θεωρία του νοήματος, αλλά μία θεωρία των ιδεών, ενώ κατά την Hannah Dawson ο Locke δεν ενδιαφέρεται να λύσει το πρόβλημα του νοήματος που δεσπόζει στη σύγχρονη φιλοσοφία της γλώσσας, αλλά αυτό που προέχει γι’ αυτόν είναι το πρόβλημα της δυνατότητας της επικοινωνίας.¹ Εκκινώντας από την ερμηνευτική προκειμένη ότι θα κατανοήσουμε καλύτερα τον Locke από ότι ο ίδιος τον εαυτό του, θα επιχειρήσουμε να αποδείξουμε ότι έχει μία θεωρία του νοήματος και μία θεωρία της επικοινωνίας και ότι οι δύο αυτές θεωρίες είναι αλληλένδετες.

2. Σκοπός της μελέτης

2.1.1. Νόηση και Επικοινωνία

Η γλώσσα καθίσταται ο βασικός μοχλός της νοητικής οικονομίας, η οποία αποτελεί και αναγκαία προϋπόθεση της επικοινωνίας με την έννοια ότι, αν οι λέξεις υποκαθιστούσαν ατομικές ιδέες (παραστάσεις) των επιμέρους πραγμάτων, θα ήταν

1 Hacking, I. (1975), *Why Does Language Matter to Philosophy?* Cambridge: Cambridge University Press; Dawson, H. (2003), “Locke on Private Language”. Στο: *British Journal for the History of Philosophy*, τόμ. 11(4), σ. σ. 609-638.

διαφορετικές από το ένα υποκείμενο στο άλλο και η κατανόηση στην περίπτωση αυτή θα ήταν αδύνατη. Οι αφηρημένες ιδέες ως νοητικά σχήματα είναι μια τρίτη ενδιάμεση σφαίρα μεταξύ του γενικού ονόματος και των πολλών επιμέρους πραγμάτων, την οποία ο Ludwig Wittgenstein χαρακτήρισε ως «σκιά» που δεν εξηγεί ούτε τη σημασιολογική λειτουργία της γλώσσας ούτε τη δυνατότητα επικοινωνίας. Αντίθετα μάλιστα, η ενδιάμεση αυτή σφαίρα αποτελεί τη βασική δυσκολία της θεωρίας της γλώσσας του Locke, συνείδηση της οποίας ωστόσο φαίνεται να έχει ο ίδιος.²

2.1.2. Αντικείμενο της μελέτης

Εν προκειμένω, η παρούσα μελέτη αποσκοπεί στην εξέταση της σύνδεσης της επικοινωνίας, του λόγου (της γλώσσας) και του σολιψισμού στη συλλογιστική του Locke. Ειδικότερα, εκκινούμε από την θεωρητική αποσαφήνιση του όρου «σημασιολογικός σολιψισμός» και παράλληλα επισημαίνουμε την κριτική που ασκεί ο Wittgenstein αναφορικά με το πρόβλημα της ιδιωτικής γλώσσας. Προχωρούμε στη θεωρητική αποσαφήνιση του όρου «επικοινωνία», καθώς και στα είδη της θεωρίας της επικοινωνίας και ενισχυτικά εξετάζουμε την θεωρία της «Επικοινωνιακής Πράξης» του Jürgen Habermas. Έπειτα, εξετάζουμε εάν υπάρχει σύνδεση ανάμεσα στην επικοινωνία και τον σημασιολογικό σολιψισμό στη συλλογιστική του Locke. Καταληκτικά, επισημαίνουμε την ένταση στη σκέψη του Locke αναφορικά τόσο με την επιστημολογική και πραγματολογική πτυχή της γλώσσας όσο και με την επικοινωνία και η οποία (ένταση) οδηγεί στον γλωσσικό σκεπτικισμό του Locke.

3. Θεωρητική Αποσαφήνιση

Προτού εξετάσουμε εάν υπάρχει σχέση, σύνδεση ανάμεσα στην επικοινωνία και τον σημασιολογικό σολιψισμό, θα ήταν χρήσιμο να προσδιορίσουμε τις έννοιες «(σημασιολογικός) σολιψισμός» και «επικοινωνία».

3.1.1. (Σημασιολογικός) Σολιψισμός και Επιχείρημα της Ιδιωτικής Γλώσσας

Στη θεωρία του σολιψισμού κυρίαρχη θέση κατέχει το «υποκείμενο», το «εγώ». Άλλωστε, ο όρος «σολιψισμός» προέρχεται από το λατινικό “solus ipse” που σημαίνει «ο ίδιος μόνο». Πρόκειται, δηλαδή για μία κατ’ εξοχήν υποκειμενική θεωρία, σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχει τίποτα άλλο στον κόσμο, εκτός από το ίδιο το υποκείμενο, τον ίδιο τον άνθρωπο και την συνείδησή του. Ιδιαίτερος δε, στον σημασιολογικό σολιψισμό η «γλώσσα μου», η «γλώσσα του κάθε υποκειμένου» είναι η μοναδική γλώσσα με νόημα και η οποία αφορά στην πραγματικότητα.³

2 Αλεξιάδου, Α.Σ. (2010), *Γλώσσα και Νόηση στον Αγγλικό Εμπειρισμό: το παράδειγμα του Locke*. Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, σ. 98.

3 Pihlstrom, S. (2020), *Why Solipsism matters?* London: Bloomsbury Academic, σ. σ. 47-82. Ενισχυτικά βλ. και

Αντιπροσωπευτική της ανωτέρω προσέγγισης είναι η θεωρία του Wittgenstein περί του «προβλήματος/επιχειρήματος της ιδιωτικής γλώσσας». Ο Wittgenstein δεν αναφέρεται συγκεκριμένα στη φιλοσοφία της γλώσσας του Locke. Συγκεκριμένα, η κριτική του συναρτάται άμεσα με το πρόβλημα της ιδιωτικής γλώσσας. Τον απασχολεί το ζήτημα των κριτηρίων ταυτότητας των παραστάσεων στο νου διαφόρων ομιλητών/ομιλητριών.⁴ Υπάρχουν δύο χωρία (377 και 378) όπου τίθεται σαφώς το ζήτημα αυτό. «Ποιο είναι», ρωτά ο Wittgenstein, «το κριτήριο για την ταυτότητα των παραστάσεων; Ποιο είναι το κριτήριο για την ερυθρότητα μιας εικόνας; Για μένα, όταν την έχει ο άλλος: εκείνο που λέει και που κάνει. Για μένα όταν εγώ την έχω: κανένα. Και εκείνο που ισχύει για το «κόκκινο», ισχύει επίσης και για το «ίδιος». «Προτού κρίνω πώς δύο παραστάσεις είναι ίδιες, πρέπει να τις αναγνωρίσω ως «ίδιες». Και όταν συμβεί αυτό, τότε πώς θα ξέρω ότι η λέξη «ίδιος» περιγράφει αυτό που αναγνώρισα; Μόνο αν μπορώ, αυτό που αναγνώρισα, να το εκφράσω με άλλον τρόπο και αν είναι δυνατό ένας άλλος να μου διδάξει πώς, εδώ, η σωστή λέξη είναι «ίδιος». Γιατί αν για τη χρήση μίας λέξης χρειάζομαι μία αιτιολόγηση, τότε αυτή πρέπει να είναι αιτιολόγηση και για τους άλλους»⁵.

Συνεπώς, το ερώτημα που θέτει ο Wittgenstein είναι το εξής: Είναι δυνατή μία ιδιωτική γλώσσα, μία γλώσσα δηλαδή που θα μπορούσε να κατανοήσει μόνο ένα πρόσωπο, αυτός/αυτή που την ανέπτυξε; Είναι δυνατόν να υπάρχουν εκφράσεις στη γλώσσα μας, που ο καθένας/η κάθε μία μόνο και κανείς άλλος δεν γνωρίζει τι σημαίνουν; Η γλώσσα, εν προκειμένω, είναι ουσιαστικά η γλώσσα που οι Άγγλοι εμπειριστές και κυρίως ο Locke εξέλαβαν ως τη μόνη δυνατή. Οι λέξεις της γλώσσας αυτής υποκαθιστούν παραστάσεις ή αισθητηριακά δεδομένα,⁶ τα οποία είναι ιδιωτικά με την έννοια ότι μόνο εγώ μπορώ να τα έχω και κανείς άλλος. Στην περίπτωση αυτή πώς θα μπορούσε κάποιος άλλος να γνωρίσει για ποιο πράγμα μιλά; Αυτό που παρουσιάζεται ως το κατεξοχήν βέβαιο και άμεσα δεδομένο είναι το μη ανακοινώσιμο. Το κύριο επιχειρήμα του Wittgenstein κατά της ιδιωτικής γλώσσας, όπως αυτό αναπτύσσεται στις παραγράφους 243-264 μπορεί να συνοψιστεί ως εξής: σε μια ιδιωτική γλώσσα δεν είναι δυνατή καμία διάκριση ανάμεσα σε μία ορθή και σε μία εσφαλμένη χρήση των λέξεων της γλώσσας αυτής. Το νόημα δεν βρίσκεται στον εσωτερικό χώρο της συνείδησης, μίας οιονεί προγλωσσικής σκέψης. Κανένα άτομο δεν έχει από μόνο του/της γλώσσα. Γίνεται φανερό λοιπόν, ότι η κριτική του Wittgenstein επικεντρώνεται στον ιδιωτικό χαρακτήρα των παραστάσεων, προκειμένου να αποδείξει ότι η επικοινωνία στη

Sober, E. (1995), "Why Not Solipsism?" Στο: *Philosophy and Phenomenological Research*, τόμ. 55(3), σ. σ. 547-566.

4 Ott, W. (2008), "Locke on Language". Στο: *Philosophy Compass*, τόμ. 3 (2), σ. σ. 291-300; Baker, G. (2004), *Wittgenstein's Method - Neglected Aspects*. London: Blackwell Publishing, σ. σ. 109-139.

5 Wittgenstein, L. [1977 (1953)], *Φιλοσοφικές Έρευνες*. Μτφρ. Π. Χριστοδουλίδης. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σ. 152.

6 Ο όρος που μεταχειρίζεται ο Locke στο έργο του "An Essay Concerning Human Understanding" για να δηλώσει τα «αισθητηριακά δεδομένα» είναι "sense data".

βάση αυτή δεν είναι δυνατή. Θα ήταν λάθος ωστόσο να θεωρήσουμε α) ότι ο Locke δεν έχει συνείδηση των δυσκολιών αυτών που αντιμετωπίζει η θεωρία του και β) ότι δεν επιχειρεί ο ίδιος, όπως εκθέσαμε ανωτέρω, να βγει από τον κύκλο των ιδεών στη συνείδηση αναζητώντας το νόημα στη γλωσσική χρήση.⁷

3.1.2. Επικοινωνία

Παράλληλα, ο όρος «επικοινωνία» που προέρχεται από τον λατινικό όρο “communicare” και σημαίνει την κοινοποίηση, την γνωστοποίηση, τον διαμοιρασμό, την ανταλλαγή απόψεων, συλλογισμών και επιχειρημάτων στο πλαίσιο μίας συζήτησης, αφορά κυρίως στη διαδικασία δημιουργίας και σύνταξης προτάσεων, επιχειρημάτων με νόημα, με συνειρμό, ήτοι ερωτήματα i) ως προς τον τρόπο διατύπωσης από τους/τις συνομιλητές/συνομιλήτριες προτάσεων, επιχειρημάτων, συλλογισμών με νόημα υπό την επιρροή ψυχολογικών, κοινωνιολογικών και πολιτισμικών παραγόντων, ii) πώς τα νοήματα (οι προτάσεις, τα επιχειρήματα) που κοινοποιούνται από τον/την ομιλούντα/ομιλούσα γίνονται αντιληπτά και κατανοητά και iii) πώς επιλύεται η αμφισημία ή η αμφιβολία που ενδεχομένως θα προκύψει κατά τη διάρκεια της συζήτησης, της συνομιλίας, αναφορικά με τα νοήματα των επιχειρημάτων των ομιλούντων. Επομένως, το ερώτημα που ανακύπτει αφορά στην κατανόηση του νοήματος που κοινοποιείται, καθώς και τον τρόπο σύνταξης σωστών νοηματικά προτάσεων και συλλογισμών.⁸

Συγκεκριμένα, η θεωρία της επικοινωνίας διακρίνεται σε τρία (3) είδη: i) η επικοινωνία ως μονόπλευρη ενέργεια, από τον/την αποστολέα στον/στην αποδέκτη του μηνύματος, ii) η επικοινωνία ως αμφίπλευρη ενέργεια, κατά την οποία δυο ή περισσότεροι/-ες συνομιλητές/-τριες οργανώνουν τις σκέψεις τους σε προτάσεις και σε επιχειρήματα με πλήρη νοήματα και τα ανταλλάσσουν από κοινού στη διάρκεια μίας συζήτησης και iii) η επικοινωνία ως διάδραση, ως μία δυναμική ανταλλαγή επιχειρημάτων και σκέψεων ανάμεσα στον/στην αποστολέα και στον/στην παραλήπτη. Υπ’ αυτήν την οπτική, η επικοινωνία, η συνομιλία δεν εξαντλείται απλώς στην έκθεση των επιχειρημάτων και των δυο πλευρών, αλλά προάγει την κοινωνικότητα, την συναναστροφή, την συνδιαλλαγή με διαφορετικούς/-ές συνομιλητές/-τριες. Ενισχυτική προς την ανωτέρω θέση είναι η θεωρία της Επικοινωνιακής Πράξης (Theory of Communicative Action) του Jürgen Habermas. Ο Habermas, δεύτερης γενιάς μέλος της Σχολής της Φρανκφούρτης, μίας ομάδας φιλοσόφων που υιοθέτησαν τη γνωστή κοινωνική θεωρία, την Κριτική Θεωρία, υποστήριξε ότι η γλώσσα και κατ’ επέκταση η επικοινωνία βασίζεται στο διάλογο. Εισήγαγε, λοιπόν, την έννοια της επικοινωνιακής λογικής,

7 Αλεξιάδου, Α.Σ. (2010), *Γλώσσα και Νόηση στον Αγγλικό Εμπειρισμό: το παράδειγμα του Locke*. Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, σ. σ. 161-162.

8 Glare, P.G.W. (1968), *Oxford Latin Dictionary*. UK: Oxford University Press, σ. 369; Littlejohn, S.W. (1992), *Theories of human communication* - (4th ed.). Belmont: Wadsworth, σ. σ. 95-113.

αναδεικνύοντας την ικανότητα δυο συνομιλητών/-τριών να συμφωνήσουν στην ύπαρξη και την εγκυρότητα αυτής μέσω επίδειξης αμοιβαίου σεβασμού και κατανόησης. Ειδικότερα, κατά τον Habermas η επικοινωνιακή πράξη αναφέρεται στην αλληλεπίδραση μεταξύ δυο συνομιλητών/-τριών, οι οποίοι/-ες μπορούν και συνδιαλέγονται, δημιουργώντας διαπροσωπικές σχέσεις και προσπαθώντας να φτάσουν σε συμφωνία μέσω του συντονισμού των ενεργειών τους. Ωστόσο, η θεωρία του αυτή δέχθηκε κριτική από Φεμινιστές και Μεταμοντερνιστές, που θεωρούσαν ότι αυτή βασίζεται κατά πολύ στη λογική. Κάποιοι/-ες εκπαιδευτές/-τριες, μάλιστα, πίστευαν ότι η θεωρία του Habermas δεν θα μπορούσε να εφαρμοσθεί στην εκπαίδευση. Όλες, όμως, οι επικρίσεις κατερρίφθησαν, καθώς η θεωρία του Habermas προάγει μια ιδανική ομαδική μαθησιακή εμπειρία, όπου οι συμμετέχοντες/συμμετέχουσες συζητούν, ανταλλάσσουν απόψεις, μαθαίνουν να ακούν τον/την συνομιλητή/-τρια τους, να σέβονται τις απόψεις των άλλων και να εξετάζουν με σοβαρότητα όλα όσα ειπώθηκαν. Η όλη διαδικασία βασίζεται στην λογική και τους κανόνες της δημοκρατίας, που σύμφωνα με τον Habermas τα χαρακτηριστικά αυτά ενυπάρχουν σε οποιαδήποτε εκπαιδευτική διαδικασία. Παρ' όλο που η θεωρία του Habermas βασίζεται στην προφορική επικοινωνία σε πραγματικό χρόνο, σε ασύγχρονη επικοινωνία, σε γραπτή επικοινωνία, μπορεί να συντελέσει στη δημιουργία συνθηκών για στοχασμό, κριτική σκέψη, νοητική ανάπτυξη και ικανότητα επίλυσης προβλημάτων. Τέλος, κατά τον Habermas οι εκπαιδευτές/-τριες οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τους τον ίδιο τον άνθρωπο, να βοηθούν όσο είναι δυνατόν στην κοινωνικοποίηση του, στο διάλογο, στη δημοκρατική ανταλλαγή απόψεων, στη δημιουργία ευκαιριών για επικοινωνία και να είναι αντίθετοι/-ες με οποιαδήποτε μορφή ατομισμού και απομόνωσης.⁹

4. Επικοινωνία και Σημασιολογικός Σολιψισμός

4.1.1. Γλώσσα και Επικοινωνία

Ο Locke ενδιαφέρεται πρωτίστως για το πρόβλημα της δυνατότητας της επικοινωνίας, την οποία θεωρεί ως κύριο σκοπό της γλώσσας. «Επειδή ο Θεός», παρατηρεί, «προόρισε τον άνθρωπο να είναι κοινωνικό ον, δεν τον δημιούργησε με μια κλίση μόνο να συναναστρέφεται τους ομοίους του, αλλά τον προίκισε και με τη γλώσσα, που είναι το κύριο όργανο και ο κοινός δεσμός της κοινωνίας. Γι' αυτό και τα όργανα του ανθρώπου διαμορφώθηκαν έτσι από τη φύση, ώστε να είναι σε θέση να πλάθουν έναρθρους ήχους, που ονομάζουμε λέξεις. Αυτό ωστόσο, δεν ήταν αρκετό για να δημιουργηθεί η γλώσσα. Διότι και τους

9 Betteke von R. (2018), "Communication Theory: an underrated pillar on which strategic communication rests". Στο: *International Journal of Strategic Communication*, τόμ. 12 (4), σ. σ. 367-381; Gaspar, C. (1999). "Habermas' Theory of Communicative Action". Στο: *Philippine Studies*, τόμ. 47 (3), σ. σ. 407-425; Sumner, J. (2000), "Serving the System: a critical History of Distance Education". Στο: *Open Learning*, τόμ. 15 (3), σ. σ. 267-285.

παπαγάλους και διάφορα άλλα πτηνά μπορεί κανείς να τα διδάξει να εκφέρουν αρκετά σαφείς έναρθρους ήχους, αλλά αυτά εντούτοις δεν έχουν τη γλωσσική ικανότητα»¹⁰. Και δεν έχουν την γλωσσική ικανότητα διότι οι παπαγάλοι, εξηγεί ο Locke, δε σκέπτονται, δεν έχουν δηλαδή ιδέες για να τις εκφράσουν με λέξεις. Σκέπτομαι, σημαίνει στον Locke: «έχω ιδέες στο νου μου»¹¹. Εκτός από τους έναρθρους ήχους «ήταν απαραίτητο επίσης για τον άνθρωπο να είναι σε θέση να χρησιμοποιεί τους ήχους αυτούς ως σημεία των εσωτερικών παραστάσεων του και να τους κάνει σημεία των ιδεών που έχει στο νου του, των ιδεών που θα ήταν δυνατό με τον τρόπο αυτό να γνωρίσουν και οι άλλοι και οι σκέψεις των ανθρώπων θα μπορούσαν έτσι να μεταδοθούν από τον ένα στον άλλο»¹².

Ο Locke υπογραμμίζει στο παραπάνω χωρίο ότι αυτό που διακρίνει την ανθρώπινη γλώσσα είναι η χρήση των έναρθρων ήχων ως σημείων των παραστάσεων μας (των ιδεών μας). Οι έναρθροι ήχοι με την έννοια αυτή, ως αισθητά δηλαδή σημεία των σκέψεων μας, αποτελούν όργανο της επικοινωνίας. Ο Locke ακολουθεί εδώ την πλατωνική παράδοση που εκλαμβάνει την γλώσσα ως είδωλο της σκέψης (των ιδεών). Η σκέψη είναι ανεξάρτητη από τη γλώσσα. Η προσφυγή στη γλώσσα, σε ένα σύστημα δηλαδή σήμανσης, καθίσταται αναγκαία, όταν πρόκειται να ανακοινώσουμε τις ιδέες μας στους άλλους. Οι ιδέες μας είναι σημεία και από την άποψη αυτή είναι κατά κάποιο τρόπο μια εσωτερική γλώσσα (ενδιάθετος λόγος), ενώ οι λέξεις είναι σημεία των σημείων. Οι λέξεις υποκαθιστούν άμεσα τις ιδέες που έχει ο ομιλητής στο νου του. Αυτές (οι ιδέες) αποτελούν το νόημα των λέξεων. Οι λέξεις συνεπώς σημαίνουν άμεσα τις ιδέες του ομιλητή και έμμεσα τα πράγματα του εξωτερικού κόσμου. Διακρίνει ανάμεσα στο νόημα και την αναφορά.¹³ Η σχέση ανάμεσα στην ιδέα και το πράγμα δεν είναι άμεση, αλλά έμμεση: ανάμεσα δηλαδή στην ιδέα και το πράγμα μεσολαβεί η αφηρημένη γενική ιδέα, η οποία είναι κάτι στο νου ανάμεσα στο πράγμα που υπάρχει και στο όνομα που του δίνεται.¹⁴

4.1.2. Νόημα και Επικοινωνία

Ο Locke έχει τώρα να λύσει το πρόβλημα της ταυτότητας των ιδεών στο νου διάφορων ομιλούντων υποκειμένων: αν οι ιδέες είναι νοητικά σχήματα που δεν

10 Locke, J. [1997 (1690)], *An Essay Concerning Human Understanding*. London: Penguin Books, III, i, §1, σ. 361.

11 Locke, J. [1997 (1690)], *An Essay Concerning Human Understanding*. London: Penguin Books, II, i, § 4, σ. 110 & III, i, §1-2, σ. 361.

12 Locke, J. [1997 (1690)], *An Essay Concerning Human Understanding*. London: Penguin Books, III, i, §2, σ. 361.

13 Kretzmann, N. (1968), "The Main Thesis of Locke's Semantic Theory". Στο: *The Philosophical Review*, τόμ 77, σ. σ. 175-196. Reprinted in *Locke on Human Understanding*, ed. I.C. Tipton. Oxford: Oxford University Press, 1977, σ. σ.123-140. Εδώ: σ. 139.

14 Locke, J. [1997 (1690)], *An Essay Concerning Human Understanding*. London: Penguin Books, III, iii, §12, σ. σ. 371 – 372.

αντανακλούν την ουσία των πραγμάτων – που μας είναι άγνωστη – και σχηματίζονται ανεξάρτητα από τη γλώσσα, η οποία δεν έχει κανένα φυσικό δεσμό με τα πράγματα, πώς είναι δυνατή η επικοινωνία, όταν ο καθένας είναι κλεισμένος στη σφαίρα των παραστάσεων του; Δεν έχω καμία πρόσβαση στις παραστάσεις των άλλων, ούτε οι άλλοι έχουν κάποια πρόσβαση στις δικές μου. Πώς μπορώ τότε να μάθω αν και οι άλλοι έχουν τις ίδιες παραστάσεις με τις δικές μου; Όταν επικοινωνούμε, μεταφράζουμε ο ένας τον άλλο, μεταφράζουμε, δηλαδή, τις ιδέες μας σε λέξεις και οι άλλοι που τις ακούν, μεταφράζουν αντίστροφα τις λέξεις μας στις ιδέες τους. Το πρόβλημα εδώ για τον Locke είναι η ανεύρεση κριτηρίων ταυτότητας των ιδεών στο νου διαφορετικών ομιλητών. Μόνο έτσι ο Locke θα μπορούσε να ξεπεράσει τον κίνδυνο ενός σημασιολογικού σολιψισμού. Ο Locke που διέβλεψε τον κίνδυνο αυτό επισημαίνει ότι τα λεκτικά σημεία δεν έχουν μόνο νόημα, αλλά και αναφορά. Γνωρίζει ότι, όταν χρησιμοποιούμε τη γλώσσα, για να επικοινωνήσουμε με τους άλλους, δε θέλουμε να μιλήσουμε για τις σκέψεις μας (ιδέες), αλλά για τα πράγματα του εξωτερικού κόσμου. Η γενικότητα όμως των ιδεών δε διασφαλίζει ένα κριτήριο ταυτότητας των ιδεών σε διαφορετικούς ομιλητές. Οι ιδέες είναι γενικές, διότι σημαίνουν πολλά επιμέρους πράγματα, όχι διότι τις μοιράζονται πολλά υποκείμενα.¹⁵

Αλλά οι ιδέες παραμένουν στον Locke, αν και γενικές, ατομικές, ψυχικά μορφώματα των ομιλούντων υποκειμένων, καθότι καθετί το υπαρκτό είναι ατομικό. Οι λέξεις συνεπώς, υποκαθιστούν, όπως είπαμε τις ιδέες στο νου του ομιλητή που τις χρησιμοποιεί. Το καίριο τώρα ερώτημα στο σημείο αυτό είναι αν υπάρχουν στη θεωρία της γλώσσας του Locke οι προϋποθέσεις εκείνες που αίρουν την ατομικότητα των ομιλούντων υποκειμένων και σε ποιο επίπεδο. Στο πλαίσιο της γνωσιοθεωρητικής περιγραφής του γλωσσικού φαινομένου οι λέξεις από τη μια μεριά σημαίνουν τις ιδέες στο νου εκείνου που τις χρησιμοποιεί και από την άλλη ως εξωτερικά σημεία χρησιμοποιούνται για να ανακοινώσουν τις ιδέες μας στους άλλους, ιδέες μέσω των οποίων ο νους μας οργανώνει την εμπειρία μας. Κατά τον Karl-Otto Apel «η επιστημολογική προσέγγιση του Locke εξηγεί στην κυριολεξία μόνο τις ιδιωτικές γλώσσες»¹⁶. Από τη σκοπιά αυτή το πρόβλημα του Locke είναι να εξηγήσει πώς η γλώσσα δεν είναι ιδιωτικό κτήμα του ατόμου, αλλά κοινό μέτρο εμπορίου και επικοινωνίας.¹⁷ Διότι ο κύριος σκοπός της γλώσσας, όπως αναφέραμε ήδη, είναι κατά τον Locke η επικοινωνία, όπως είναι φανερό στο χωρίο που ακολουθεί: «Ο άνθρωπος, αν και έχει μια μεγάλη ποικιλία σκέψεων..., ωστόσο όλες του οι σκέψεις είναι μέσα στη καρδιά του, αόρατες και κρυμμένες

15 Αλεξιάδου, Α.Σ. (2010), *Γλώσσα και Νόηση στον Αγγλικό Εμπειρισμό: το παράδειγμα του Locke*. Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, σ. 99.

16 Apel K.-O. (1976), *The Transcendental Conception of Language. Communication and the Idea of a First Philosophy*. Στο: H. Parrett (ed.), *History of Linguistic Thought and Contemporary Linguistics*. Berlin, σ. 42.

17 Locke, J. [1997 (1690)], *An Essay Concerning Human Understanding*. London: Penguin Books, III, xi, §11, σ. 457. Η ορολογία που χρησιμοποιεί ο Locke για τη φράση «ιδιωτικό κτήμα του ατόμου» είναι “man’s private possession”, καθώς και για τη φράση «...κοινό μέτρο εμπορίου και επικοινωνίας» είναι “common measure of commerce and communication”.

από τους άλλους και ούτε μπορούν να εμφανιστούν από μόνες τους. Χάριν της επικοινωνίας, ήταν αναγκαίο να βρει ο άνθρωπος κάποια εξωτερικά αισθητά σημεία, μέσω των οποίων οι αόρατες αυτές ιδέες, από τις οποίες αποτελούνται οι σκέψεις του, θα μπορούσαν να κοινοποιηθούν στους άλλους. Προς το σκοπό αυτό τίποτε δεν ήταν πιο κατάλληλο... από τους έναρθρους εκείνους ήχους, τους οποίους ο άνθρωπος με τόση ευκολία και ποικιλία κατόρθωσε να φτιάξει για τον εαυτό του. Έτσι, μπορούμε να καταλάβουμε πώς λέξεις, οι οποίες από τη φύση τους ήταν τόσο κατάλληλες προς το σκοπό αυτό, έφτασαν να χρησιμοποιηθούν από τους ανθρώπους ως σημεία των ιδεών τους. Όχι δυνάμει ενός φυσικού δεσμού, που υπάρχει ανάμεσα στους επιμέρους έναρθρους ήχους και σε ορισμένες ιδέες, διότι τότε δε θα υπήρχε παρά μόνο μια γλώσσα ανάμεσα στους ανθρώπους...»¹⁸.

Για τον Locke, όπως διαπιστώνουμε από το παραπάνω χωρίο, η επικοινωνία είναι ο κύριος σκοπός της γλώσσας, η οποία (γλώσσα) επιτελεί ένα κοινωνικό ρόλο, ωστόσο δεν εξηγεί την δυνατότητά της, τη συναρτά όμως καταρχάς με δυο προϋποθέσεις. «...Πρώτον, οι λέξεις είναι σημεία των ιδεών στο νου και των άλλων ανθρώπων, με τους οποίους επικοινωνούν. Διαφορετικά θα μιλούσαν μάταια και δεν θα μπορούσαν να γίνουν κατανοητοί, αν δηλαδή οι ήχοι που αντιστοιχίσαν μια ιδέα ήταν τέτοιοι που ο ακροατής να τους αντιστοιχίζει σε μια άλλη ιδέα, έτσι ώστε θα μιλούσαν δυο γλώσσες. Ως προς αυτό οι άνθρωποι δε στέκονται να ερευνήσουν αν η ιδέα που αυτοί έχουν στο νου τους είναι ίδια με εκείνη που έχουν στο νου τους οι συνομιλητές/-τριες τους, αλλά θεωρούν ότι αρκεί το ότι χρησιμοποιούν τη λέξη, όπως τη φαντάζονται από τη στιγμή που αποδέχονται από κοινού τη γλώσσα αυτή... Και δεύτερον οι λέξεις υποκαθιστούν τα υπαρκτά πράγματα»¹⁹. Επομένως, η ταυτότητα των νοημάτων γίνεται προϋπόθεση απλώς της επικοινωνίας, δίχως παρ' όλα αυτά να υπάρχει σχετικώς κάποια βεβαιότητα: μας αρκεί ότι η χρήση των λέξεων γίνεται αποδεκτή από τους/τις συνομιλητές/-τριες. Μάλιστα, αυτή (η χρήση) διασφαλίζει την επικοινωνιακή λειτουργία της γλώσσας.

4.1.3. Κρυφή Αναφορά, Σημασιολογικός Σολιψισμός και Επικοινωνία

Κατά την ερμηνεία του Yolton, της Formigari και του Losonski, η «κρυφή αναφορά»²⁰ για την οποία μιλά εν προκειμένω ο Locke, έρχεται να συμπληρώσει ένα κενό στη θεωρία του, που καθιστούσε ανέφικτη την επικοινωνία. Με τον τρόπο αυτό εξηγείται ο δημόσιος χαρακτήρας της γλώσσας. Το πρόβλημα εδώ είναι αν ο

18 Locke, J. [1997 (1690)], *An Essay Concerning Human Understanding*. London: Penguin Books, III, ii, §1, σ. 363.

19 Locke, J. [1997 (1690)], *An Essay Concerning Human Understanding*. London: Penguin Books, III, ii, §4-5, σ. 365.

20 Locke, J. [1997 (1690)], *An Essay Concerning Human Understanding*. London: Penguin Books, III, ii, §4, σ. 365. Ο Locke αναφέρεται στη φράση «κρυφή αναφορά» ως “secret reference”. Συγκεκριμένα σημειώνει χαρακτηριστικά: “...But though words as they are used by men, can properly and immediately signify nothing but the ideas that are in the mind of the speaker, yet they in their thoughts give them a secret reference...they suppose their words to be marks of the ideas in the minds also of other men with whom they communicate...”.

Locke κατορθώνει ωστόσο να ξεπεράσει τον σημασιολογικό σολιψισμό που είναι άρρηκτα δεμένος με τον νομιναλισμό του. Ο Locke δεν προτίθεται να διατυπώσει μια θεωρία του νοήματος, όπως εμείς την κατανοούμε σήμερα. Όταν ο Locke μιλά για τις προϋποθέσεις αυτές, αναφέρεται στα εξής: (α) οι λέξεις είναι σημεία των ιδεών στο νου και των άλλων ανθρώπων και (β) οι λέξεις αναφέρονται σε πράγματα του εξωτερικού κόσμου.²¹ Πρέπει να επισημάνουμε στο σημείο αυτό, ότι ο Locke όχι μόνο δεν επιχειρεί να εξηγήσει την επικοινωνία με τον τρόπο αυτό, αλλά αντίθετα χαρακτηρίζει τις εν λόγω προϋποθέσεις ως διαστρέβλωση της χρήσης των λέξεων που προκαλεί αναπόφευκτα «ασάφεια και σύγχυση»²². Μπροστά στο αδιέξοδο του σημασιολογικού σολιψισμού ο Locke προβαίνει σε μια πραγματολογική θεώρηση της γλώσσας. Μάλιστα στο ίδιο χωρίο παρατηρεί ότι η πρώτη κρυφή αναφορά στις ιδέες των άλλων ισχύει ως επί το πλείστον για τα ονόματα των μικτών τρόπων και ότι η δεύτερη κρυφή αναφορά ισχύει για τα ονόματα των ουσιών, ενώ παραπέμπει τον αναγνώστη του στα επόμενα κεφάλαια όπου θα συζητήσει τα θέματα αυτά διεξοδικά. Εξετάζοντας τα κεφάλαια στα οποία παραπέμπει ο Locke, θα διαπιστώσουμε ότι κατά τον Locke, εδώ οφείλονται οι επικοινωνιακές δυσκολίες και παρανοήσεις. Αυτή η κακή χρήση των λέξεων, η υπόθεση δηλαδή ότι οι λέξεις μας έχουν την ίδια σημασία με εκείνη των άλλων, οδηγεί, υπογραμμίζει ο Locke, τους ανθρώπους «να μην μπαίνουν ποτέ στο κόπο να εξηγήσουν τη σημασία των δικών τους λέξεων στους άλλους ή να κατανοήσουν τις λέξεις των άλλων, και από εδώ απορρέει θόρυβος και λογομαχία»²³. Στη βάση της παραπάνω επιχειρηματολογίας η Dawson συμπεραίνει ότι οι δυο «κρυφές αναφορές» όχι μόνο δεν αποτελούν μια σύγχρονη εκδοχή της θεωρίας του νοήματος, όπως υποστηρίζουν ορισμένοι μελετητές του Locke, αλλά αποδεικνύονται ως σοβαρές αυταπάτες των ομιλητών/-τριών. Οι κρυφές αυτές αναφορές δε συνιστούν «κανονιστικούς περιορισμούς του νοήματος», καθότι οι ιδέες που συνδέω με τις λέξεις είναι τα νοήματα των λέξεων μου είτε αυτές αντιστοιχούν ή όχι στις ιδέες των άλλων και στη φύση. Αυτό που ο Locke επιδιώκει, παρατηρεί η Dawson, είναι να πείσει τον αναγνώστη του για την απλή αλήθεια ότι η ομιλία μας δεν μπορεί να επεκταθεί πέρα από τη γνώση μας. Οι λέξεις μπορούν να εκφράσουν μόνο τις ιδέες που έχουμε.²⁴

21 Formigari, L. (1988), *Language and Experience in 17th century British Philosophy*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, σ. 117; Losonsky, M. (1994), *Locke on Meaning and Signification*. Στο: G. A. I. Rogers (ed.) *Locke's Philosophy: Content and Context*. Oxford: Clarendon Press, σ. σ. 123-141. Εδώ: σ. σ. 133-136; Yolton, J. (1970), *Locke and the Compass of the Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press, σ. 205.

22 Locke, J. [1997 (1690)], *An Essay Concerning Human Understanding*. London: Penguin Books, III, ii, §4-5, σ. 365; Ενισχυτικά βλ. Aarsleff, H. (1982), *From Locke to Saussure: Essays on the Study of Language and Intellectual History*. Minneapolis: University of Minnesota Press, σ. σ. 42-83; Dawson, H. (2003), "Locke on Private Language". Στο: *British Journal for the History of Philosophy*, τόμ. 11(4), σ. 613.

23 Locke, J. [1997 (1690)], *An Essay Concerning Human Understanding*. London: Penguin Books, III, x, §22, σ. σ. 447-449.

24 Dawson, H. (2003), "Locke on Private Language". Στο: *British Journal for the History of Philosophy*, τόμ. 11(4), σ. σ. 609-638; Αλεξιάδου, Α.Σ. (2010), *Γλώσσα και Νόηση στον Αγγλικό Εμπειρισμό: το παράδειγμα του Locke*. Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, σ. 104.

Ο Locke έχει συνείδηση των δυσκολιών που αντιμετωπίζει η γνωσιοθεωρητική προσέγγιση του γλωσσικού φαινομένου, η οποία εκβάλλει όπως είδαμε στον σημασιολογικό σολιψισμό. Η γενικότητα των ιδεών δεν εξηγεί την επικοινωνιακή λειτουργία της γλώσσας. Αδυνατώντας να ορίσει κριτήρια ταυτότητας του νοήματος στο εσωτερικό της συνείδησης, ο Locke προσφεύγει στη κοινή χρήση. Επισημαίνει ότι η συχνή και οικεία χρήση των λέξεων φέρνει στο νου των ανθρώπων συγκεκριμένες ιδέες, υποθέτοντας την ύπαρξη φυσικής σύνδεσης μεταξύ τους. Κάθε άνθρωπος όμως, τονίζει ο Locke, έχει τόση απaráβατη ελευθερία στο να κάνει τις λέξεις να υποκαθιστούν, όποιες ιδέες θέλει, ώστε κανένας δεν έχει τη δύναμη να κάνει τους άλλους να έχουν τις ίδιες ιδέες στο νου τους που έχει ο ίδιος, όταν χρησιμοποιούν τις ίδιες λέξεις με εκείνον.²⁵ Ο Locke επικαλείται στο σημείο αυτό την κοινή χρήση ως το μέτρο που ρυθμίζει τη σημασία των λέξεων στον καθημερινό λόγο, αλλά σπεύδει ταυτόχρονα να τονίσει ότι η κοινή χρήση δεν επαρκεί για τον φιλοσοφικό λόγο.²⁶ Η κοινή χρήση, λοιπόν η οποία οφείλει να θεραπεύσει το πρόβλημα του σημασιολογικού σολιψισμού, «εμφανίζεται ως ένας αδύναμος, εύθραυστος και σιωπηρός κριτής»²⁷.

5. Καταληκτικές σκέψεις

Με βάση όσα εκτέθηκαν ανωτέρω, θα αποτολμούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο Locke δείχνει να αμφιταλαντεύεται ανάμεσα σε δυο περιγραφές του γλωσσικού φαινομένου, τη γνωσιοθεωρητική και την πραγματολογική περιγραφή. Ειδικότερα, από τη μια πλευρά επικεντρώνεται στις επιστημολογικές προϋποθέσεις του γλωσσικού νοήματος και της επικοινωνίας, ενώ από την άλλη διαπιστώνει ότι η κατανόηση του νοήματος χρειάζεται εξωτερικά κριτήρια και επομένως, η γλώσσα θεωρείται ένα ανοικτό σύστημα το οποίο επηρεάζεται από τις κοινωνικές αλλαγές. Είναι αλήθεια ότι ο γλωσσικός σκεπτικισμός, η ένταση και η σύγχυση στη σκέψη του Locke δημιουργούν νέα ερωτήματα τα οποία καλείται να απαντήσει: πώς είναι δυνατή η αναφορά της γλώσσας στον κόσμο;, πώς εξηγούνται οι σημασιολογικές ιδιότητες της γλώσσας, όπως είναι το νόημα και η αναφορά ή η αλήθεια; Εδώ ακριβώς εμπλέκεται το ζήτημα της επικοινωνίας, το οποίο αποτελεί τον κύριο σκοπό της γλώσσας σύμφωνα με τον Locke, υπό την έννοια ότι όταν μιλούμε μεταξύ μας, μιλούμε ασφαλώς για πράγματα του κόσμου μας. Συνεπώς, το πρόβλημα του νοήματος, στον Locke, είναι αλληλένδετο με το πρόβλημα της επικοινωνίας. Ο Άγγλος φιλόσοφος ομολογεί ότι αρχικά δεν είχε συλλάβει ότι η γνώση μας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη γλώσσα και ότι η τελευταία, παρεμβάλλεται ανάμεσα στη νόηση, την αλήθεια και την επικοινωνία, προκειμένου τα ανθρώπινα

25 Locke, J. [1997 (1690)], *An Essay Concerning Human Understanding*. London: Penguin Books, III, ii, §8, σ. 366.

26 Locke, J. [1997 (1690)], *An Essay Concerning Human Understanding*. London: Penguin Books, III, ix, §8, σ. σ. 427-428.

27 Dawson, H. (2003). "Locke on Private Language". Στο: *British Journal for the History of Philosophy* τόμ. 11(4), σ.634.

λάθη να χρεώνονται μάλλον στη γλώσσα, στη σημασιολογική απροσδιοριστία ή στην αμφισημία των λέξεων.²⁸ «...Φαντάζομαι», ισχυρίζεται ο Locke, «ότι αν οι ατέλειες της γλώσσας ως οργάνου της γνώσης σταθμίζονταν καλύτερα, πολλές από τις διαφιλονικίες μας που προκαλούν τόσο θόρυβο στο κόσμο, θα έπαυαν από μόνες τους. Και ο δρόμος προς τη γνώση και, ίσως και προς την ειρήνη θα ανοίξει πολύ περισσότερο από ό,τι είναι τώρα...»²⁹.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αλεξιάδου, Α.Σ. (2010), *Γλώσσα και Νόηση στον Αγγλικό Εμπειρισμό: το παράδειγμα του Locke*. Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
Wittgenstein, L. [1977 (1953)], *Φιλοσοφικές Έρευνες*. Μτφρ. Π. Χριστοδουλίδης. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Ξενόγλωσση

Aarsleff, H. (1982), *From Locke to Saussure: Essays on the Study of Language and Intellectual History*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
Alexiadou, A.S. (2011), “Locke on Language, Meaning and Communication”. Στο: *Philosophical Inquiry*, τόμ. 35 (3-4), σ. σ. 72-79.
Apel K.-O. (1976), *The Transcendental Conception of Language. Communication and the Idea of a First Philosophy*. Στο: H. Parrett (ed.), *History of Linguistic Thought and Contemporary Linguistics*. Berlin.
Baker, G. (2004), *Wittgenstein’s Method – Neglected Aspects*. London: Blackwell Publishing.
Betteke von R. (2018), “Communication Theory: an underrated pillar on which strategic communication rests”. Στο: *International Journal of Strategic Communication*, τόμ. 12 (4), σ. σ. 367-381.
Dawson, H. (2003), “Locke on Private Language”. Στο: *British Journal for the History of Philosophy* τόμ. 11(4), σ. σ. 609-638.
Formigari, L. (1988), *Language and Experience in 17th century British Philosophy*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
Gaspar, C. (1999), “Habermas’ Theory of Communicative Action”. Στο: *Philippine Studies*, τόμ. 47 (3), σ. σ. 407-425.
Glare, P.G.W. (1968), *Oxford Latin Dictionary*. UK: Oxford University Press.

28 Αλεξιάδου, Α.Σ. (2010), *Γλώσσα και Νόηση στον Αγγλικό Εμπειρισμό: το παράδειγμα του Locke*. Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, σ. σ. 113-146, 152 – 155; Alexiadou, A.S. (2011), “Locke on Language, Meaning and Communication”. Στο: *Philosophical Inquiry*, vol. 35 (3-4), σ. σ. 72-79.

29 Locke, J. [1997 (1690)], *An Essay Concerning Human Understanding*. London: Penguin Books, III, ix, §21, σ. 435.

- Hacking, I. (1975), *Why Does Language Matter to Philosophy?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Hanna, R. (1991), *Locke and Semantic Theory*. Στο: *Review of Metaphysics*, τόμ. 44, σ. σ. 775-805.
- Kretzmann, N. (1968), “The Main Thesis of Locke’s Semantic Theory”. Στο: *Philosophical Review*, τόμ. 77, σ. σ. 175-196. Reprinted in “Locke on Human Understanding” (1977), (ed.) I. C. Tipton. Oxford: Oxford University Press, σ. σ. 123-140.
- Landesman, Ch. (1976), “Locke’s Theory of Meaning”. Στο: *Journal of the History of Philosophy*, XXIV (1976), σ. σ. 23-35.
- Littlejohn, S.W. (1992), *Theories of human communication - (4th ed.)*. Belmont: Wadsworth.
- Locke, J. [1997 (1690)], *An Essay Concerning Human Understanding*. London: Penguin Books.
- Lososky, M. (1994), *Locke on Meaning and Signification*. Στο: G. A. J. Rogers (ed.) *Locke’s Philosophy: Content and Context*. Oxford: Clarendon Press, σ. σ. 123-141.
- Ott, W. (2008), “Locke on Language”. Στο: *Philosophy Compass*, τόμ. 3 (2), σ. σ. 291-300.
- Pihlstrom, S. (2020), *Why Solipsism matters?* London: Bloomsbury Academic.
- Sober, E. (1995), “Why Not Solipsism?” Στο: *Philosophy and Phenomenological Research*, τόμ. 55(3), σ. σ. 547-566.
- Sumner, J. (2000), “Serving the System: a critical History of Distance Education”. Στο: *Open Learning*, τόμ. 15 (3), σ. σ. 267-285.
- Yolton, J. (1970), *Locke and the Compass of the Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Η **Αλεξιάδου Αναστασία – Σοφία**, LL.M, MA Phil, M.Ed, είναι Λέκτορας (ΠΔ 407/1980) Ηθικής, Φιλοσοφίας του Νου και Φιλοσοφίας της Γλώσσας στο Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Μακεδονίας-Θεσσαλονίκης. Είναι επίσης μεταδιδακτορική ερευνήτρια στο Ερευνητικό Κέντρο Βιοπολιτικής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο – Αθήνα.

Διεθνής Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση Πολιτικές
και Κοινωνικές Επιστήμες
Πάτρα, Ιούλιος 2022 / Τεύχος 16, ISSN: 2459-2862
Εκδότης: Παντελής Γεωργογιάννης
<http://politika.inpatra.gr>